

Religioznost kao zaštitni faktor socijalnog razvoja adolescenata

Janković, Ilijana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:753988>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-23**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**RELIGIOZNOST KAO ZAŠTITNI FAKTOR
SOCIJALNOG RAZVOJA ADOLESCENATA**

Diplomski rad

Ilijana Janković

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**RELIGIOZNOST KAO ZAŠTITNI FAKTOR
SOCIJALNOG RAZVOJA ADOLESCENATA**

Diplomski rad

Ilijana Janković

Mentor: dr.sc. Petar Smontara

Zagreb, 2024.

Religioznost kao zaštitni faktor socijalnog razvoja adolescenata

Sažetak

Ovaj diplomski rad usredotočen je na pregled istraživanja koja su se bavila ispitivanjem religioznosti kao zaštitnog faktora različitih životnih područja s naglaskom na socijalni razvoj adolescenata. Teorijski dio rada orijentiran je na objašnjenje temeljnih pojmova i teorija relevantnih za razumijevanje teme u kontekstu socijalnog razvoja adolescenata. U radu se analizira i argumentira povezanost religioznog odgoja i institucionalnog odgoja i obrazovanja, sagledavajući ih u kontekstu teorije ekološkog razvoja, koja uključuje zaštitne i rizične faktore socijalnog razvoja adolescenata. Rad je orijentiran na povezanost religioznosti sa socijalnim razvojem adolescenata, a cilj je prikazati povezanost različitih dimenzija ličnosti (i ponašanja) i religioznosti kao zaštitnog faktora socioemocionalnog razvoja adolescenata. Intrinzično motivirana, ovim radom željela sam se baviti meni važnom, a ujedno zanemarenom temom koja je u okvirima društvenih i humanističkih znanosti prepoznata kao zaštitni faktor na razini univerzalne prevencije, u razvijanju otpornosti i, u konačnici, pozitivnih razvojnih ishoda (adolescencije).

Ključne riječi: *adolescencija, vjerski odgoj i obrazovanje, univerzalna prevencija, religioznost, socijalni razvoj.*

Religiosity as a protective factor in the social development of adolescents

Abstract

This graduate work is focused on the review of researches that dealt with the examination of religiosity as a protective factor in different areas of life with an emphasis on the social development of adolescents. The theoretical part of the paper is oriented to the explanation of basic concepts and theories relevant to the understanding of the topic in the context of the social development of adolescents. The paper analyzes and argues the connection of religious upbringing as a component of institutional upbringing and education, looking at them in the context of the theory of ecological development, which includes protective and risky factors of adolescent social development. The graduate work is oriented towards the connection of religiosity with the social development of adolescents, and the goal is to show the connection between different dimensions of personality (and behavior) and religiosity as a protective factor of socio-emotional development of adolescents. Intrinsically motivated, with this work I wanted to deal with a topic that is personally important to me, but at the same time neglected, which is recognized within the framework of social sciences and humanities as a protective factor at the level of universal prevention, in developing resilience and ultimately positive developmental outcomes (adolescence).

Key words: adolescence, religious education, universal prevention, religiosity, social development.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Religija i religioznost	3
2.1. Intrinzična i ekstrinzična religioznost.....	5
2.2. Povezanost religije i (psihičkog) zdravlja.....	9
3. Socijalni razvoj adolescenata.....	11
3.1. Adolescencija.....	11
3.2. Izgradnja identiteta	13
3.3. Socijalni razvoj	14
4. Religioznost u kontekstu socijalnog razvoja adolescenata.....	15
4.1. Teorije moralnog razvoja	19
4.1.1. Teorija moralnog razvoja Jeana Piageta	19
4.1.2. Kohlbergova teorija moralnog razvoja.....	21
4.1.3. Perspektiva moralnosti Carol Gilligan – briga i skrb.....	21
4.2. Vjerski odgoj i njegova povezanost s formiranjem identiteta kod adolescenata	22
5. Religioznost kao zaštitni faktor socijalnog razvoja.....	25
5.1. Religioznost i psihičko zdravlje adolescenata	25
5.2. Religioznost i akademski uspjeh adolescenata	27
5.3. Religioznost i (pro)socijalno ponašanje adolescenata	28
5.4. Teorija ekološkog razvoja U. Bronfenbrennera.....	29
5.5. Analiza istraživanja na temu religioznosti kao zaštitnom faktoru (socijalnog) razvoja.....	31
5.6. Preventivna strategija i školski preventivni programi.....	38
6. Vjerski odgoj djece u obitelji i školi.....	41
6.1. (Konfesionalni) Vjeronauk kao nastavni predmet	43
6.2. Suodnos Vjeronauka s drugim nastavnim predmetima	47
6.2.1. Međupredmetna tema Osobni i socijalni razvoj.....	49
6.2.2. Međupredmetna tema Zdravlje.....	50
7. Vjerske institucije i zajednica kao dio mikrosustava ekološkog razvoja	52

7.1. Podrška vjerskih institucija adolescentima	52
7.2. Izazovi vjerskih institucija u pružanju podrške	53
8. Zaključak	55
9. Literatura	57

1. Uvod

Adolescencija je izazovno razdoblje u životu pojedinca, obilježeno značajnim biološkim, psihološkim i društvenim promjenama kada pojedinci doživljavaju prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob, stoga je adolescentno doba često privlačno za istraživanja u okviru različitih znanosti pa tako i pedagogije.

Ovaj diplomski rad bavi se povezanošću religioznosti sa socijalnim razvojem adolescenata uz kritičko promišljanje o važnoj ulozi roditelja i škole kao glavnih čimbenika u procesu personalizacije i socijalizacije. Ova tema svojim sadržajima i teorijskim okvirima nadilazi granu socijalne pedagogije, zadirući u obiteljsku, školsku i pedagogiju slobodnog vremena.

S obzirom na visoki postotak religioznog stanovništva u Hrvatskoj (Aničić i Puhovski, 2011; Nikodem i Zrinščak, 2018), od 74 do 88 posto, odabrala sam upravo ovu temu s ciljem rasvjetljavanja i osvještavanja religioznosti te njezinim protektivnim učincima u razvoju (djece i) adolescenata. Religioznost je, prema rezultatima brojnih istraživanja, potvrđena kao zaštitni faktor personalizacije i socijalizacije. Zaštitni čimbenici religioznosti zreale se u razvoju otpornosti, obiteljskoj/socijalnoj podršci, odolijevanju pritiscima vršnjaka i rizičnim oblicima ponašanja, samopoimanju i zdravim stilovima življenja.

Vjerske zajednice sudjeluju u odgojno-obrazovnim procesima osnivajući razne odgojno-obrazovne institucije poput vrtića, škola, učilišta, dječjih i učeničkih domova. U mnogim zemljama vjerski odgoj i obrazovanje zastupljeno je i u državnim školama (u EU su izuzetak Slovenija i većina regija u Francuskoj – osim onih koje graniče s Njemačkom), stoga postoji (i postaje) kontinuum tijekom djetinjstva i adolescencije. U radu će biti riječi o vjerskom odgoju koji je uvijek na neki način povezan s ulogom koju religija ima u cjelini određenog društva (Hemming, 2011; Mendl, Fuchs-Auer, 2015 prema Rukavina Kovačević, 2018) i procesu cjelovitog razvoja djece i mladih uz promišljanje o tvrdnji Marije Montessori kako je religioznost važan element za cjelovit razvoj djeteta (Janeš, 2023) te ako mu religiozno iskustvo nedostaje, tada će mu manjkati nešto što je temeljno za razvoj čovjeka.

Povezanost religioznosti i socijalnog razvoja adolescenata nije jednostavno objašnjiva i ovisi o nekoliko čimbenika uključujući podrijetlo pojedinca i razinu odnosno vrstu religioznosti. Primjerice, neke studije sugeriraju da je vjerojatnije da će se izrazito religiozni adolescenti više uključiti u prosocijalna ponašanja, dok druge sugeriraju da religioznost može dovesti do socijalne distance prema manjinskim skupinama, stoga, unatoč zaštitnim učincima religioznosti na socijalni razvoj adolescenata, uloga religije u oblikovanju vrijednosti, uvjerenja i ponašanja adolescenata ostaje otvoreno i ponekad sporno pitanje.

S obzirom na složenost odnosa između religioznosti i socijalnog razvoja adolescenata potrebna su daljnja istraživanja kako bi se bolje razumjela uloga religije u promicanju pozitivnih i preventivnih razvojnih ishoda. Dakle, u fokusu rada je analiza rezultata dosadašnjih relevantnih istraživanja koja promatraju religioznost kao zaštitni faktor u razvojnom kontekstu.

Prvi dio rada obuhvaća definiranje temeljnih pojmova, teorijske konstrukte i razvojne modele, a potom ih kontekstualno povezuje s religioznošću kao zaštitnim faktorom socijalnog razvoja adolescenata, što potvrđuju rezultati odabranih i relevantnih istraživanja. Potom ih promatra u institucionalnom kontekstu na razini predmetnog, školskog i kurikulumu međupredmetnih tema te na razini intervencijskog spektra na razini univerzalne prevencije.

2. Religija i religioznost

Religija i religioznost složeni su fenomeni, no svakako vrijedni razumijevanja i istraživanja. Pogotovo u aspektu koji se odnosi na činjenicu da religija pojedincu daje osjećaj smisla i svrhe života te pridonosi njegovu zdravlju. Sve je više stranih i domaćih istraživanja (Wallace i Forman, 1998; Shepperd, Miller i Smith, 2015; Van Cappellen i sur. 2017; Brlas, 2017; Galić, 2020; Klarin i Klasicki, 2020; Filipović i Rihtar, 2022) koja se fokusiraju na odnos mladih i religioznosti, odnosno istraživanja koja su usmjerena na prepoznavanje dobrobiti koje mladi, ali i ostali praktični vjernici, crpe iz prakticiranja (življenja) vjere. Autori različito definiraju religiju i religioznost, zauzimajući pritom različita stajališta u promatranju ovoga fenomena (od početka njegova istraživanja).

Definiranje pojma *religija* različito se ogleda u promišljanjima autora. Na mrežnoj stranici hrvatske enciklopedije stoji da je religija „sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetomu, a taj odnos može biti subjektivan i objektivan. Kada je subjektivan, očituje se u osobnom štovanju i klanjanju pa je riječ o religioznosti. Kada se odnos prema svetomu objektivira u riječi (molitveni, vjeroispovjedni, dogmatski i pravni obrasci), gesti (obredi), predmetu (sakralni predmeti i objekti) i religijskoj zajednici, riječ je o objektivnoj religiji ili religijskoj ustanovi“ (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/religija>).

William James, jedan od doajena američke psihologije (religije), tvrdi da je religija osjećaj, djelo i iskustvo ljudi pojedinaca u njihovoj samotnosti, ako oni pri tome doživljavaju sebe kao one koji stoje u odnosu s nečim ili nekim što smatraju božanskim (Ćorić, 2003). Za Sigmunda Freuda religioznost je prisilna neuroza i iluzija ljudskog duha, dok je za Carla Gustava Junga, suprotno mišljenju njegova učitelja, religija jedan od središnjih, najranijih i najopćenitijih izražaja ljudske duše i društva. Na religiozno iskustvo Jung gleda kao na jedno od najvrijednijih iskustava koje je izvor života, smisla i ljepote, a to u konačnici donosi čovjeku mir i povjerenje (Ćorić, 2003). Ona je pretpostavka duševnog zdravlja jer čovjek treba opće ideje koje će davati smisao njegovu životu.

Ledić (2014) u djelu *Povijest religija* navodi da je pojam *religija* latinskog podrijetla od riječi *religio*, to jest glagola *re-ligare* što u prijevodu znači „ponovno povezati“, a prevoditi se može i kao vjerski, vjera, vjeroispovijed. Od ovoga glagola izvedena je riječ religija koja je mnogoznačna, a određuje sustav vjerovanja, uzrok, narav, poredak i svrhu svega što postoji od nekog nadljudskog i nadnaravnog bića, odnosno jednog ili više bogova. Za razliku od religije, autor religioznost tumači kao duboku unutarnju čovjekovu potrebu navezivanja na Apsolutno, na Vječno, na Boga te navodi kako govor o religiji nužno implicira govorenje o transcendentnom koje pokazuje sadržaje s onu stranu običnog, svakidašnjeg odnosno onoga za nas spoznatljivog.

Ćorić (2003) religiju opisuje kao sustav shvaćanja, vjerovanja, obreda, ponašanja i ceremonija pomoću kojih čovjek ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili nadnaravnim svijetom, ali i u odnos jedni s drugima te od čega religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje svijet, a to je onaj dio religioznosti koji nas u ovom radu zanima. Upravo taj fenomen odnosa prema Nadnaravnom u bilo kojem obliku autor ističe kao središnji i objedinjujući za sve religije.

Pojam i istraživanja o religioznosti imaju svoje uporište u govoru o religiji (Mandarić, 2009), a sam pojam *religija* je višedimenzionalan i ima različita značenja ovisno u kojoj se kulturi ili filozofiji promatra. Autorica - sveučilišna profesorica - religiju simbolički opisuje kao „zbilju koja nadilazi čovjekovu zbilju“, a ključna riječ koja izražava bit i intenzitet religioznosti jest odnos čovjeka prema transcendentnom. S druge strane, određeni autori odnos čovjeka prema transcendentnom opisuju u okviru duhovnosti koja se ipak po svojim karakteristikama razlikuje od pojma religioznosti. Dakle, pojam duhovnosti (Komar, 2005) odnosi se na osobno iskustvo fokusirano na transcendentnom koje može, ali i ne mora biti ukorijenjeno u Crkvi ili formalnoj vjeri čime zaključujemo kako duhovnost ne mora imati svoje izvorište u religiji iako to može biti slučaj. Uzimajući u obzir navedeno, autor zaključuje kako je duhovnost individualni fenomen, odnosno „osobna religioznost“ (Komar, 2007) pojedinca koja obuhvaća njegove subjektivne doživljaje, potragu i „susrete“ sa svetim, odnosno osobna mistična iskustva. Autor objašnjava kako iz ovakvog određenja proizlaze i koncepti takozvane neduhovne religioznosti i nereligiozne duhovnosti koji sugeriraju da

religioznost može biti intrinzično i ekstrinzično motivirana, o čemu će više biti riječi u sljedećim poglavljima.

Unatoč brojnim studijama i istraživanjima (Allport i Ross, 1967; Črpić i Jukić, 1998; Ćorić, 1998; Mason, Schmidt, Mennis, 2012; Pavić, 2016) o religioznosti, Mandarić (2009) ističe da religioznost unatoč tome ostaje složen i višeznačan pojam i naglašava kako je sve teže odrediti jasnu granicu između onoga tko se smatra religioznim i onoga tko to nije, dakle granicu između vjernika i nevjernika. Još težim drži izraziti odnos između vanjskog oblika religioznosti i unutarnjeg religioznog iskustva, odnosno između religioznosti i crkvenosti.

Sociolozi Glock i Stark (1962, prema Ćorić, 2003) su 60-ih predstavili pet glavnih dimenzija religije, a to su: *ideološka dimenzija* koja uključuje primjerice osobnu pobožnost, zatim *ritualno-praktična*, potom dimenzija koja obuhvaća *religiozna iskustva*, primjerice iskustvo kroz koje se prolazi na početku obraćenja ili mistična iskustva, *intelektualna dimenzija* koja se odnosi na sadržaj vjere te na koncu značenje vjere za život nazvana *dimenzija posljedica* jer se te posljedice manifestiraju u utjecajima religije na druga područja života. Kao cilj religije, teolog i psiholog Šimun Šito Ćorić (2003) navodi ideju i djelatnost obogaćenja života neke skupine, omogućujući da ta skupina ljudi participira na njezinu nadnaravnom izvoru.

2.1. Intrinzična i ekstrinzična religioznost

Uloga religije u oblikovanju vrijednosti, stavova i ponašanja adolescenata i dalje ostaje važan i otvoreni konstrukt. Zanimljivo je, kako neki tvrde, da religija s jedne strane promiče netoleranciju i doprinosi društvenim podjelama, osobito u slučajevima kada su vjerska uvjerenja u sukobu sa znanstvenim spoznajama ili sekularnim vrijednostima. S druge strane, drugi tvrde da religija može poslužiti kao podupirateljica zdravlja, izvor društvene podrške, promicateljica vrijednosti, asertivnog ponašanja, tolerancije te poticati osjećaj zajedništva među ljudima. Ova dva oprečna mišljenja mogu se objasniti teorijskim konceptima ekstrinzične i intrinzične religioznosti.

Već smo prethodno spomenuli kako intrinzičnu religioznost možemo povezati s duhovnošću pa tako možemo i razumjeti kako su vrlo često ova dva pojma isprepletena i ponekad je teško naći distinkciju među njima, a o prirodi sadržaja i razlika između duhovnosti i religioznosti još uvijek se vode polemike.

James William Fowler, američki (metodistički) teolog i profesor *Ljudskog razvoja* na Sveučilištu Emory, u svom djelu *Stages of faith* (1981) tumači da razvoj vjere pretpostavlja šest stupnjeva religioznosti koji uključuju i razvoj samopoimanja, odnosno razvoj čovjekova „ja“ (Kovačević, Kadrum i Malenica, 2019). Postavljajući teoriju o vjerskom razvoju Fowler (1986, prema Prijatelj, 2007) formulira sedam strukturnih razlika među stupnjevima vjerovanja pri čemu autor naglašava kako čovjekovo biološko sazrijevanje, starost ili psihički razvoj ne osiguravaju prijelaz iz jednog stupnja u drugi, već se prijelaz javlja zbog suočavanja s krizama ili kušnjama u kojima se pokazuju izazovi koji ugrožavaju granicu dotadašnjih uzoraka spoznavanja kod čovjeka. Najniži, *predstupanj vjerovanja* ili *nediferencirano vjerovanje* obuhvaća djecu do četvrte godine koji uključuje začetak čuvstvenog povjerenja koje se temelji na tjelesnom dodiru, njezi i igrama koje roditelji izvode u odnosu na dijete dok prijelaz na prvi stupanj vjerskog razvoja započinje razvojem jezika te simboličkim govorom i igrama (Fowler, 1986, prema Prijatelj, 2007). Od četvrte do osme godine života prisutan je prvi stupanj, *intuitivno-projektivno vjerovanje*, kada je dijete pod snažnim utjecajem za njega značajnih odraslih osoba, a Čorić (2003) ističe kako u ovom razdoblju nastaju korijeni i mogu se formirati dugotrajne emocije i predodžbe religioznih sadržaja. Drugi stupanj Fowler naziva *mitsko-doslovnim vjerovanjem* i ono obuhvaća razdoblje kada dijete prihvaća vjerska uvjerenja, a time i moralne zapovjedi te ponašanja (Prijatelj, 2007), a Bog se na ovom stupnju doživljava kao onaj koji nagrađuje dobro, a zlo kažnjava (Čorić, 2003). Ovo je tek drugi od šest stupnjeva razvoja religioznosti prema tumačenju J. Fowlera, a neki ljudi sa svojom religioznošću ostanu na ovom infantilnom dijelu razvoja i ne dokučuju više, važne stvari jer određena religijska znanja i učenja tumače doslovno ne koristeći apstraktno mišljenje (koje se razvija oko 11. godine života).

Treći i četvrti stupanj religioznosti uključuju adolescentsku populaciju, a to su *sintetičko-konvencionalno* i *individualno-refleksivno vjerovanje*. U periodu koji obuhvaća treći stupanj

osobe prihvaćaju konvencionalnu vjeru, no počinju se praviti izbori i mladi mogu preuzimati uvjerenja, stavove i religiozne sadržaje koji pokazuju međusobnu kontradiktornost dok se tek u kasnoj mladenačkoj dobi razvija individualno-refleksno vjerovanje koje karakterizira kritičko promišljanje vlastite vjere i svjesno opredjeljenje za nju (Stengl, 2013 prema Kočila, 2017).

Peti stupanj, smatra Fowler (1986, prema Prijatelj, 2007), obično se ne postiže prije tridesete godine i to je vrijeme kada čovjek ponovno otkriva značenje simbola, prikaza, slika i obreda te, shvaćajući ih na višoj razini, postaje dijelom njih otvarajući se brojnim perspektivama složenog svijeta. Tako peti stupanj Prijatelj (2007) opisuje kao uravnoteženu, odnosno inkluzivnu vjeru. Na koncu, zadnji, šesti stupanj Fowlerove ljestvice vjerskog razvoja nazvan *univerzalno vjerovanje* podrazumijeva iznimno rijedak oblik vjere za koju čovjek sazrije u kasnoj životnoj dobi, a koji *se otvara načinu bistvovanja u vjeri koji je nadasve izručenje i nadilaženje sebe* (Astley, 1992, 22, prema Prijatelj, 2007, 289) pa je čovjek na šestom stupnju pripravan davati samoga sebe za dobro cjelokupnog društva i osjetljiv je na socijalne strukture koje su za određene članove društva isključive te niječu njihovu vrijednost (Prijatelj, 2007).

U pristupu religioznosti W. Jamesa nailazimo na tri vida religije, a na prvom mjestu je osobno religiozno bez obzira na vanjske oblike zajedništva i naslijeđe. Religiju smatra osobnom kategorijom i zbog toga zaobilazi njezino institucionalno lice. Na drugom mjestu je emocionalni aspekt, a na trećem je različitost koja objašnjava različite vidove vjerskog iskustva koje proizlaze iz različitih tipova osobnosti i individualnih kutova gledanja (James, 1902, prema Ćorić, 2003). Jamesovo osobno religiozno i više razine na Fowlerovoj ljestvici religioznosti možemo identificirati s intrinzičnom religioznošću, jer je upravo takva religioznost slobodna od vanjskih oblika i nasljeđa. Intrinzična je ona religioznost koja u sebi (osobi) podrazumijeva stvarne religiozne motive, to je „unutarnja religioznost“, predana i osobno integrirana koja za cilj ima harmoniziranje života, a autori smatraju kako zapravo malo ljudi dosegne ovaj stupanj religioznosti (Meadow i Kahoe, 1984). Suprotna takvoj je ekstrinzična religioznost, uvriježena zbog vanjskih prednosti. Očituje se u pukom držanju vanjskih formi. Naziva se „religijom iz običaja“, a društvene veze i zadovoljenje vitalnih

potreba su joj u prvom planu (Meadow i Kahoe, 1984). Ekstrinzična religioznost pretpostavlja očekivanje zadovoljenja određenih ciljeva i potreba kao što je, primjerice, oprost grijeha (Komar, 2007).

U psihologiji religioznosti Ćorić (2003) iznosi Allporovo učenje jer se upravo on u psihologiji religioznosti bavio ovim pojmovima. Na to ga je potakla analiza postupanja nekih religioznih ljudi kod kojih je u većoj mjeri zastupljena netrpeljivost odnosno netolerancija prema etničkim manjinama, nego kod onih osoba koji ne idu u crkvu. Tada je Allport zaključio kako odnos između religije i predrasuda zavisi od tipa religioznosti koju pojedinac gaji u osobnom životu, a ti tipovi su intrinzična i ekstrinzična religioznost. Ekstrinzičnu religioznost opisuje kao „religiju koja se upotrebljava“ i navodi kako ona korelira sa zadržatosti, a osoba smatra religiju instrumentom koji treba koristiti. Tako religija postaje partner u čuvanju vlastitih interesa i drži se do koristi koja se od nje može dobiti dok se za njezin autentični duh ne mari.

Nasuprot tome, Allport intrinzičnu religioznost naziva „religiju po kojoj se živi“. To je ona religioznost koja nadilazi osobne interese, širokogrudna je, očituje se u poniznosti, tolerantna je prema pogledima drugih i prihvaća se zbog njezinih vrijednosti.

Ćorić (2003) nadalje ističe kako čovjek osobno tek onda postaje religioznim kada sadržaj religije prihvati kao vlastitu inicijativu, odnosno kao osobno opredjeljenje, dakle kada razvije osobnu religioznost. Kada dosegne taj stupanj zrele religioznosti posjeduje mnoge pozitivne osobine koje se ogledaju u unutarnjim osobinama poput pouzdanja, temeljitosti, dobra raspoloženja, smirenosti, razboritosti, širokogrudnosti i slično. Osim u unutarnjim osobinama, čovjek zdrave religioznosti može se prepoznati i u načinu govora, očitujući se kao onaj koji ne napada, ne ističe negativnosti drugih, već obično ističe ono što je pozitivno, ne naređuje niti prijeti u ime Boga i vjerskih propisa. U načinu postupanja s drugima ukazuje na dobre i lijepe stvari, ne postupa kao prosuditelj tuđe moralnosti, ne uzvraća zlom na zlo niti se osvećuje, ne osuđuje druge, korektan je prema ljudima, brine ga sve što se događa s čovjekom i društvom, uvijek ima nešto dobro za reći ili učiniti, priznaje kad je u krivu i ispriča se, njeguje svoje, ali je otvoren za usvajanje vrijednosti drugih ljudi i vjera, ljude prihvaća onakvima kakvi jesu.

Ako promotrimo nabrojane osobine čovjeka koji je dosegao stupanj zrele odnosno osobne, intrinzično motivirane religioznosti, možemo zaključiti kako sve te osobine takvoj osobi uvelike pomažu u pospješivanju procesa socijalizacije i funkcioniranju u svakodnevnicu, u zajednici i svijetu općenito.

Nakon definiranja religije i religioznosti te sagledane distinkcije između ekstrinzične i intrinzične religioznosti možemo govoriti o njezinoj povezanosti sa zdravljem i psihičkom stabilnošću, a potom i o religiji kao zaštitnom faktoru socijalnog razvoja. U sljedećem poglavlju naglasak ćemo staviti na pozitivne učinke religioznosti u životu čovjeka, odnosno adolescenata.

2.2. Povezanost religije i (psihičkog) zdravlja

Rezultati brojnih istraživanja (Antonovsky, 1979; Krause, 1995; Koenig i George, 1998; Koenig, McCullough i Larson, 2001) potvrđuju kako religioznost ojačava psihičku stabilnost ljudi i osigurava uspješnije strategije nošenja s različitim stresovima. Tako su Koenig i sur. (2001, prema Hodžić, 2005) utvrdili da su gotovo u 80% od 100% studija religiozna vjerovanja i prakse povezani s većim životnim zadovoljstvom, srećom, pozitivnim osjećajima i drugim pokazateljima blagostanja i da je u 90% njih utvrđena veća svrha i smisao jer religiozna osoba živi u svijetu koji ima svrhu i smisao. Osim toga, dokazana je (Koenig i sur., prema Hodžić, 2007) i bolja prilagodba na žalovanje, veća društvena podrška i manja razina samoće. Također, veća religiozna uključenost povezana je s nižim razinama depresije, a u pet od osam kliničkih studija utvrđeno je kako kod onih depresivnih pacijenata koji primaju religiozne intervencije dolazi do znatno bržeg oporavka. Osim navedenoga, spomenuti autori ističu kako studije koje procjenjuju odnos između vjere i samoubojstva među religioznijim osobama utvrđuju manje samoubojstava i više negativnih stavova prema istome, manje tjeskobe i straha, ali i manje psihoza i psihotičnih sklonosti te šizofrenija. Ono što nas na koncu najviše zanima, autori su u istraživanju potvrdili kako kod religioznijih mladih osoba ima manje konzumacije alkohola i opijanja, manje korištenja opojnih droga te je kod njih znatno niža razina delinkvencije i kriminala.

Adolescenti s odstupanjima u socioemocionalnom razvoju (Pajević, 2007) pokazuju značajne manjkavosti u vjerskom odgoju. Više od polovice kažnjenika nisu niti u svojoj kući niti u društvenoj zajednici imali nikakav primjer u vjeri, a to se posebno izražava na područjima kao što su povjerenje, smisao života, pesimistički životni stav i opće raspoloženje. Pajević (2007) tvrdi kako skoro sva mjerila predanosti religiji imaju pozitivan odnos sa životnim zadovoljstvom, egzistencijalnim zadovoljstvom i srećom te kako religioznost ima pozitivan utjecaj na psihičko zdravlje i sazrijevanje adolescenata jer su kod visokoreligioznih adolescenata pojave poput unutarnjih konflikata, frustracija, strahova i povreda samopoštovanja prisutne u manjoj mjeri te se negativna energija neutralizira na zdraviji i efikasniji način, čime se postiže ispravna percepcija stvarnosti i brža socijalizacija.

Rohrbaugh i Jessor (1975, prema Ćorić, 2003) u svojoj studiji zaključili su da religiozne osobe posjeduju dobru kontrolu svojih emocija poput ljutnje, bijesa i agresivnosti, a u isto je vrijeme u takvih osoba manja vjerojatnost pojave nesocijalnog, poremećenog ponašanja ili sklonosti takvom ponašanju. Osim toga, dokazano je (Pajević, Sinanović, Hasanović, 2007) kako religijska praksa oslobađa od napetosti, anksioznosti i fobija te može pomagati u jačanju koncentracije i pažnje, ali i doprinosti jačanju grupne integracije i osposobljavanja osobe za timski rad. Također, u religioznih osoba uočena je i pozitivnija prilagodba različitim životnim teškoćama (Torralba, Oviedo i Canteras, 2021).

Religioznost i zdravlje, pokazuju spomenuta istraživanja, jesu u pozitivnoj korelaciji i to zato što religioznost ukazuje na čovjekovu vrijednost samu po sebi jer je on Božje stvorenje. Religiozna osoba vjeruje kako ima svoju misiju i talente koje treba realizirati, a sama vjera u Boga daje čovjeku osjećaj vrijednosti što mu služi kao oslonac u životu pospješujući njegovo zdravlje, a kroz zdravlje i socijalizaciju. Uzimajući u obzir ove spoznaje možemo se složiti s učenjem M. Montessori (Janeš, 2023) u pogledu važnosti elementa religioznosti u razvoju djeteta.

Suvremeni pogled na kulturu djetinjstva zahtijeva holistički pristup (Mohorić, 2017) te nužno uključuje i vrednovanje vjerske dimenzije djetetova odgoja i obrazovanja koja uistinu, drži autorica, može pridonijeti boljem i cjelovitijem stjecanju različitih kompetencija na transverzalnoj razini, ali mu je cilj pospješiti stjecanje specifično religiozne kompetencije

kako bi upotpunio odgojno-obrazovni proces u svojoj biti i dao vlastiti i nezamjenjiv doprinos njegovoj cjelovitosti (Cicatelli 2007, prema Mohorić, 2017).

3. Socijalni razvoj adolescenata

Populacija adolescenata tijekom procesa sazrijevanja i socijalnog razvoja otvara se prema svijetu, traže nove životne sadržaje, uzore, traže svoje mjesto u svijetu odraslih i biraju životni put opredjeljujući se za određeni stil i način života o čemu ćemo pisati u ovom dijelu rada. U sljedećim naslovima u fokusu su životno razdoblje adolescencije, proces gradnje identiteta i razvoja svoga „ja“ koji onda usmjeravaju socijalni razvoj u tom burnom životnom periodu.

3.1. Adolescencija

Adolescencija, razdoblje razvoja i odrastanja čovjeka, na glasu je kao stresno i burno razdoblje u razvoju pojedinca jer je obilježeno značajnim biološkim, psihološkim i društvenim promjenama. U tom razdoblju pojedinci doživljavaju prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob. Različiti autori na razne načine definiraju doba adolescencije, njegov početak, trajanje i završetak, pa tako i zadatke čije se ispunjenje očekuje od osobe u razvoju.

Buljan Flander (2013) adolescenciju opisuje kao razdoblje sazrijevanja u kojem se dijete priprema za odraslu dob, a to vrijeme zbunjenosti i otkrića prate intenzivne fizičke, seksualne, emocionalne i kognitivne promjene s kojima se adolescent susreće. Ovo je razdoblje primamljivo za istraživanje brojnim znanostima poput biologije, antropologije, psihologije, teologije, sociologije i pedagogije upravo zbog različitih promjena do kojih u adolescenciji dolazi i zbog toga kako one utječu na jedinku, ali i zajednicu i društvo u kojemu adolescent živi.

Dobne granice perioda adolescencije i mladosti nisu točno i jednoznačno određene. U literaturi se najčešće navodi, a i UN-ova definicija potvrđuje, kako razdoblje adolescencije obuhvaća razdoblje između dvanaeste i dvadeset pete godine života, a to je razdoblje kada se u mozgu događaju vrlo važne i zahtjevne promjene (Siegel, 2017).

U fizičkom razvoju adolescencija se nastavlja na pubertet koji obilježavaju fizičke i hormonalne promjene (Smontara, 2022), a predodžba tijela povezana je s predodžbom adolescenta o samome sebi pa negativno samopoimanje svoga tijela i preokupiranost tjelesnom težinom mogu izazvati brojne poteškoće.

Tijekom adolescencije razvija se mišljenje koje postaje (Adams i Brezonsky, 2005, prema Smontara, 2022) apstraktnije i reflektivnije zbog stabilizacije i širenja intelektualnih kapaciteta, a zaključivanje proizlazi iz hipotetičko-deduktivnog rasuđivanja. U adolescentnom razdoblju apstraktno mišljenje postaje preduvjet za svladavanje programskih sadržaja te postizanje školskog uspjeha, a analitičko mišljenje za donošenje odluka (Smontara, 2022).

Veliki fokus u adolescenciji je na emocijama koje u ovom razdoblju postaju pokretačke snage koje adolescente stimuliraju na razmišljanja o vlastitoj egzistenciji i potiču ih na zaokupljenost međuljudskim odnosima te na njihovo razumijevanje, osim toga, u adolescenciji dolazi do razvoja brojnih emocionalnih kompetencija (Smontara, 2022).

Izuzetna je važnost odgojno-obrazovnog djelovanja na mlade ljude u ovom razdoblju zbog velikih promjena koje ga prate. Ako mlada osoba ima zdravu i poticajnu okolinu, ima velike predispozicije da se razvije u zdravu i cjelovitu osobu. Za zdravu i poticajnu okolinu, pored obitelji, zaduženi su odgojno-obrazovni djelatnici s kojima su mladi ljudi u kontaktu i čija je zadaća pružiti im bogat i poticajan odgojni program u cilju slobodnog i potpunog razvoja.

3.2. Izgradnja identiteta

Populacija adolescenata u procesu sazrijevanja otvara se prema svijetu, traže životne sadržaje koji im pružaju zadovoljstvo, u potrazi su za uzorima s kojima se mogu identificirati, odnosno, kako navodi Pajević (2007), mladi traže svoje mjesto u svijetu odraslih, biraju životni put te se opredjeljuju za određeni način i stil života. Adolescencija je vrijeme kada dijete prelazi u novo razdoblje skrbi za sebe i zbog novih iskustava dolazi do novoga formiranja osobne ljestvice vrednota (Garmaz i Prović, 2021). U ovoj životnoj fazi adolescenti se intenzivnije susreću sa zadatkom formiranja identiteta, razvojem svoga „ja“ koje sada drugačije doživljavaju nego u razdoblju djetinjstva.

U razdoblju adolescencije, tvrdi Ćorić (2003), mladi traže odgovore i objašnjenja za sve oko sebe, a tu spadaju i pitanja istine, pravde, dobra i ljepote. Osobe sa slabijom snagom svoga „ja“ lakše podliježu zahtjevima oko sebe pa čak i ako su oni nezdravi. Istraživači napominju kako je moralni razvoj dio razvoja svoga „ja“ i kako ukoliko je on u čovjeka jači, osoba bolje upravlja ponašanjem koje je u skladu s njezinom savjesti pa tako osobe sa snažnijom svijesti o svome identitetu dosežu zreliju razinu moralnih prosuđivanja (Loevinger, 1966, prema Ćorić, 2003).

Kao temeljnu zadaću adolescencije Mandarić (2009) naglašava upravo izgradnju identiteta, a uspješno rješavanje razvojnih zadaća, autorica smatra, rezultira zrelim identitetom kojeg karakteriziraju razriješenost krize, predanost životnom izboru, sposobnost da se može i želi posvetiti i biti lojalan poslu, vrijednostima i osobnim (intimnim) odnosima te čvrsta obaveza prema poslu, vjeri i prethodno spomenutim moralnim vrijednostima. No, važno je napomenuti kako je izgradnja identiteta svakako cjeloživotni proces koji je posebno naglašen u adolescenciji, a svjesni smo toga kako čovjek cijeli život uči i kako mu nove spoznaje otvaraju nove vidike čime uvijek nadograđuje svoj identitet.

Adolescenti se danas nalaze usred velikog mnoštva i različitosti informacija (Ninčević, 2009) pa sa siromašnom formacijom dolazi do straha od budućnosti zbog čega se u adolescenata javlja tjeskoba i kriza identiteta te je pritom dvojbena koliko im pomaže današnje pluralno društvo. Mandarić (2009) upozorava na to kako spomenuto stanje utječe na nepovjerenje u

institucije te stvaranje fragmentarne predodžbe Boga kod mladih koji se ne pronalaze niti u jednoj od postojećih religija i da sve više njih uzima sinkretična obilježja kako bi uspostavili balans sa svojim željama što može ukazivati na to da mladi ne odbacuju religiju, nego zbog njezina institucionalnog oblika ne pronalaze smisao u istoj pa pribjegavaju alternativama što otvara prostor za promišljanje pastoralnim djelatnicima što bi mogli napraviti drugačije kako bi privukli mlade u svoje zajednice.

3.3. Socijalni razvoj

Socijalizacija se shvaća kao integriranje pojedinca u društveni život procesom prilagođavanja društvenim zahtjevima i normama što bi podrazumijevalo učenje stavova, vrijednosti i poželjnih oblika ponašanja (Ilšin, 2003).

Među najvažnije socijalizacijske čimbenike u razdoblju adolescencije možemo izdvojiti obitelj s kojom je osoba najintenzivnije povezana, zatim školu u kojoj adolescent provodi znatan dio svoga vremena, medije koji se u tekućem stoljeću razvijaju zavidnom brzinom te vršnjačku skupinu ili koju drugu zajednicu u kojoj adolescent provodi svoje slobodno vrijeme. Mandarić (2009) navodi i kako se Crkva u zapadnim društvima, osim gore nabrojanih, također ubraja među najutjecajnije i najvažnije čimbenike socijalizacije o čemu ćemo pisati više u nadolazećim poglavljima. Religioznost je povezana sa socijalizacijom jer se u nekim slučajevima počinje graditi u djetinjstvu i biva stvar odgoja što se time nadovezuje na obitelj i (religiozni) odgoj unutar obitelji.

U oblikovanju čovjekovih stavova prema svijetu socijalizacija ima glavnu ulogu (Mandarić, 2009), a čovjek se socijalizacijom uklapa u zajednicu prihvatanjem ideja, vrednota i okvira ponašanja određene zajednice u kojoj živi i djeluje. Autorica upozorava kako je socijalizacija mladih u današnjem društvu otežana zbog nekontroliranog utjecaja medija. S potonjim se možemo složiti budući da smo svjedoci raznih tragedija koje pogađaju naše društvo, a čiji su akteri upravo mladi ljudi koji se još uvijek nalaze unutar školskog sustava. Dakle, proces socijalizacije za adolescente koji su pod pritiscima različitih utjecaja nije lagan proces s

obzirom na to da im (Smontara, 2019) globalizacija, egzistencijalni policentrizam i mediji otežavaju pronalaženje uzora.

U odabiru moralnih stavova i životnih stilova zbog ubrzanog, „novog“ načina života u kojem su roditelji ili skrbnici prezaposleni, a medijski sadržaji kojima su djeca i adolescenti izloženi sve manje pod nadzorom, adolescenti su često prepušteni sami sebi. Kako društvo postaje sve kompleksnije, nažalost, pruža sve slabije uvjete za uspješnu socijalizaciju mladih. S obzirom na to da adolescentno razdoblje možemo svrstati u jedno od najturbulentnijih životnih razdoblja, važno je s mladim osobama u tom razdoblju vrlo intenzivno raditi na područjima odgoja i obrazovanja. Za odgajatelja je važno da poznaje izazove koje kultura današnjice stavlja pred mlade kako bi mogao izabrati ispravno odgojno djelovanje.

Također, važno je naglasiti značaj roditelja i obiteljske okoline te njihove suradnje sa školom i njihovu uključenost u slobodno vrijeme djece adolescenata jer produktivno i ispravno korištenje slobodnog vremena vodi k boljem razvoju. Osim roditelja važno je sagledati skupinu vršnjaka s kojima osoba u adolescentnoj dobi provodi svoje vrijeme jer je jedna od odlika adolescencije aktivno traganje za vlastitim identitetom. Prijatelji i vršnjaci imaju jednu od najvažnijih uloga u formiranju i promjenama stavova i ponašanja kod adolescenata (Smontara, 2022), pri čemu je sličnost glavni selektivni čimbenik za odabir prijatelja koji predstavljaju glavni izvor emocionalne podrške, formacije sustava vrijednosti, akademskog uspjeha i prosocijalnog ponašanja. Da bi odgoj u adolescentnom razdoblju bio učinkovit, nužni su kompetentni odgajatelji koji razumiju izazove adolescentskog razdoblja i koji su spremni pratiti adolescente na njihovu putu odrastanja i sazrijevanja.

4. Religioznost u kontekstu socijalnog razvoja adolescenata

Adolescenti svoj identitet, pa i religijski, oblikuju u svom socio-kulturnom okruženju. Pokazalo se da religioznost, u prethodnim poglavljima objašnjena, igra značajnu ulogu u razvoju adolescenata. Konkretno, religioznost je identificirana kao zaštitni faktor protiv negativnih ishoda kao što su delinkvencija, zlouporaba supstanci, osjećaj besmisla i rizično

seksualno ponašanje (King i Roeser, 2009). U ovom poglavlju istražiti ćemo ulogu religioznosti u socijalnom razvoju adolescenata oslanjajući se na istraživanja iz različitih disciplina. Također, zbog određenih dodirnih točaka religijskih i moralnih smjernica u nastavku ćemo naslov povezati s teorijama moralnog razvoja.

Kako smo već naglasili, obitelj se često smatra primarnim sredstvom socijalizacije adolescenata (Boyatzis, Dollahite i Marks, 2006). Pokazalo se da religijski i duhovni razvoj unutar obiteljskog konteksta pozitivno utječe na ishode adolescenata kao što su samopoštovanje, samokontrola i prosocijalno ponašanje (King i Roeser, 2009). Roditelji koji daju prednost vjerskim i duhovnim uvjerenjima i običajima unutar svoje obitelji daju uzor svojoj djeci koji mogu slijediti, a to može doprinijeti razvoju snažnog moralnog kompasa i osjećaja svrhe.

Osim obitelji, značajnu ulogu u socijalnom razvoju adolescenata mogu imati i vjerske institucije poput crkava i džamija. Ove ustanove pružaju priliku adolescentima da razviju odnose s drugim vršnjacima istomišljenicima i da se uključe u pozitivne, prosocijalne aktivnosti kao što su rad u zajednici i volonterski rad. Vjerske institucije također mogu pružiti osjećaj pripadnosti i društvene podrške, što može biti posebno važno za adolescente koji doživljavaju stres ili poteškoće u drugim područjima svoga života. Za uspješan razvoj djece i mladih, navode Mandarić, Razum i Barić (2019), vrlo je važna pripadnost koja se pokazuje u različitim aktivnostima kao što su: sport, volonterstvo, društveni angažman, župne i druge religijske aktivnosti, što im može osigurati i ispuniti želju za društvenim odnosima i integracijom.

Mandarić, Razum i Barić (2019) su istraživanjem došli do podatka kako 85% zagrebačkih srednjoškolaca slobodno vrijeme najčešće provodi na društvenim mrežama, dok su kulturni sadržaji, volontiranje i ostale aktivnosti u opadanju. Ovaj postotak tjera nas na razmišljanje o tome što to mi kao društvo nudimo djeci i mladima. Nudimo li dovoljno aktivnosti i mjesta na kojima se mogu razvijati i socijalizirati te jesmo li zajednica koja zadovoljava potrebe mladih, koja je sposobna stavljati se u njihovu kožu, koja razumije njihove poteškoće i nudi im vjerodostojne životne modele.

Istraživanja su također pokazala da religioznost može poslužiti kao zaštitni faktor protiv delinkvencije u adolescenciji (Regnerus, 2003). Adolescenti koji prijavljuju višu razinu religioznosti imaju tendenciju manjeg delinkventnog ponašanja i manje je vjerojatno da će se družiti s delinkventnim vršnjacima. To može biti dijelom zbog osjećaja moralne odgovornosti koji religijska uvjerenja i običaji mogu usaditi u adolescente, kao i naglasak na zajednici i društvenoj odgovornosti koji se često nalazi u vjerskim učenjima. Prema podacima u studiji *Kriminal mladeži i religioznost* (Koervers, 1988, prema Ćorić, 2003), delinkventna mladež pokazuje značajne manjkavosti vjerskog odgoja pa tako više od polovice kažnjenika, njih 61%, u svome domu niti u svojoj društvenoj sredini nije imala vjerski odgoj.

Što se zlouporabe droga kod adolescenata tiče, studije pokazuju da je religioznost povezana s intolerancijom prema uzimanju droga. Rezultati istraživanja (Greblo, 2005) pokazuju kako nekonzumenti u većoj mjeri imaju izraženu obrednu dimenziju religioznosti koja je povezana s nizom psihosocijalnih faktora koji smanjuju vjerojatnost konzumacije psihoaktivnih tvari.

Adolescenti u tijeku prijelaza iz djetinjstva u odraslu dob, naravno, žele biti slobodniji i samostalnjiji pa često prkose roditeljima, skloniji su rizičnom ponašanju, od kojih smo neka spomenuli, a još jedno koje je važno spomenuti jest da rano stupaju u spolne odnose, često bez zaštite te su podložniji neželjenoj trudnoći (Spremo, 2010). S razvojem spolnosti u adolescenciji dolazi do osjećaja nesigurnosti i straha. Mladi ljudi počinju osjećati fizičku privlačnost drugih osoba što u njima budi nove želje i izazove te potrebe za seksualnim funkcioniranjem. Rano stupanje u spolne odnose kod mladih objašnjava se brzim fizičkim sazrijevanjem koje biva brže od emocionalnog. Zbog potrebe za istraživanjem mladi su često izloženi rizičnom spolnom ponašanju, tj. preuranjenim spolnim odnosom, odnosom bez zaštite, neprikladnoj uporabi kontraceptiva i čestom promjenom spolnog partnera. Takvo rizično ponašanje može dovesti do dugotrajnih posljedica kao što su neželjena i adolescentna trudnoća, spolno prenosive bolesti ili seksualno zlostavljanje (Spremo, 2010).

Među čimbenicima koji generalno utječu na vjerojatnost pojave rizičnog seksualnog ponašanja mladih u literaturi (Hiršl-Hećej i Štulhofer, 2001, prema Huterer i Nagy, 2019) se nalazi i nereligioznost uz, primjerice, nisko samopoštovanje ili podložnost vršnjačkom utjecaju.

Osjećaj besmisla i praznine nerijetke su pojave u životu svakoga čovjeka u različitim razdobljima njegova života, a ovakvi osjećaji mogu biti intenzivniji u razdoblju adolescencije upravo zbog različitih razvojnih zadaća, životnih prekretnica i traganja za identitetom kod mladih. Adolescenti se preko „novog ja“ susreću s pitanjima o smislu postojanja (Garmaz i Prović, 2021), a jedan od ključnih problema s kojima se adolescenti susreću, smatra Mandarić (2009), jest kako prevladati rascjepkanost i postići egzistencijalnu cjelovitost. Viktor E. Frankl, utemeljitelj logoterapije koja je usmjerena na preispitivanje vrijednosti i otkrivanje smisla, potvrđuje kako je smisao u životu za čovjeka od egzistencijalne važnosti, a otvaranje smislu događa se kroz trostruki odnos koji uključuje odnos prema samome sebi, prema drugima i događajima te odnos s prirodom (Štengl, 2006, prema Madarić, 2009) pa u skladu s time pojedinac ima mogućnost izbora.

Dakle, (mlad) čovjek traga za smislom njegova života, a recentne studije (Schnitker, Williams i Medenwaldt, 2021) ukazuju na to kako religiozna uvjerenja ispunjavaju ljudsku potrebu za smislom. Svaka osoba odgovorna je za odabir svoga smisla i slobodna je u izgradnji svoje budućnosti pa o osobi ovisi hoće li se u njoj obogatiti ili unazaditi, odnosno kako će odgovoriti na izazove budućnosti.

Unatoč mnogim pozitivnim ishodima povezanim s religioznošću u socijalnom razvoju adolescenata, važno je napomenuti da nisu sva religijska uvjerenja i prakse korisni. Na primjer, adolescenti koji su izjavili da su doživjeli visoku razinu vjerskog sukoba, poput osjećaja rastrganosti između svoje vjere i drugih aspekata svog života, mogu doživjeti negativne ishode kao što su depresija i anksioznost (King i Roeser, 2009).

Pojavu ovakve suprotnosti možemo objasniti imajući u vidu objašnjenu intrinzičnu i ekstrinzičnu religioznost. Ako su osobi izvana „nametnuta“ različita uvjerenja, prakse, vrijednosti i obrasci ponašanja, normalno je pomisliti kako bi ona mogla doći u sukob s onime što iznutra osjeća pa, u skladu s time, svi pozitivni učinci religijskih uvjerenja vjerojatno uporište imaju u osobnoj i zreloj religioznosti. Također je važno prepoznati da se vjerska uvjerenja i običaji mogu uvelike razlikovati među kulturama i ne moraju biti jednako dostupni ili relevantni svim adolescentima.

Religioznost može igrati značajnu ulogu u socijalizaciji adolescenata, pridonoseći pozitivnim ishodima kao što su prosocijalno ponašanje, moralni razvoj i osjećaj pripadnosti. Roditelji, vjerske institucije i drugi skrbnici mogu imati koristi od uključivanja vjerskih i duhovnih običaja u živote adolescenata, uz istovremeno uviđanje važnosti dopuštanja individualnih razlika u uvjerenjima i praksama. Potrebna su daljnja istraživanja kako bi se bolje razumjeli složeni odnosi između religioznosti i razvoja adolescenata, kao i kako bi se identificirali učinkoviti načini za promicanje pozitivnih ishoda za sve adolescente.

4.1. Teorije moralnog razvoja

Uloga religije i religioznosti u socijalnom razvoju adolescenata izuzetno je složena tema jer se, između ostaloga, bavi interakcijom između religijskih uvjerenja i moralnog razvoja kod mladih ljudi. Religija daje jako puno naputaka za život kroz zapovijedi imajući u cilju zaštitu dobrobiti pojedinca, odnosno njegovanje dostojanstva ljudske osobe te ostvarivanje ljudskih prava pa se bavi temama morala koja također u svome fokusu imaju zaštitu ljudskih prava i ostvarivanje općeg dobra.

Budući da su dva teorijska pravca najviše odredila proučavanje moralnog razvoja (Gibbs i Schnell, 1985., Wainryb, 1993, prema Vasta, Haith i Miller, 2005), Piagetov i Kohlbergov model moralnog razvoja, njima ćemo posvetiti najveću pozornost. Uz ova dva modela spomenut ćemo i teoriju moralnog razvoja Carol Gilligan. U kontekstu spomenutih teorija moralnog razvoja možemo razumjeti kako religijske vrijednosti i prakse oblikuju i utječu na formiranje moralnih vrijednosti adolescenata.

4.1.1. Teorija moralnog razvoja Jeana Piageta

Moralno rasuđivanje djece različite dobi Piaget je proučavao na dva različita načina primjenjujući naturalistički pristup i moralne dileme (Vasta, Heith i Miller, 1998), a svoje je

zaključke temeljio na sustavnim opažanjima igrajući se s djecom u dobi od tri do trinaest godina te ispitujući njihovo shvaćanje i primjenu pravila u dječjim igrama.

Prema Piagetovom modelu, moralni razvoj odvija se kroz četiri faze (Damon, 1983., Piaget, 1932, prema Vasta, Heith i Miller, 1998). U prvoj fazi, koja traje od 2. do 4. godine, djeca ne shvaćaju što je moralnost te se igraju igara koje nemaju formalna pravila. Poštivanje unaprijed dogovorenih pravila javlja se tek u drugoj fazi koja obuhvaća period od 5. do 7. godine života i nazvana je moralni realizam jer se dječje rasuđivanje temelji na objektivnim i fizičkim aspektima situacije te je često kruto (Vasta, Heith i Miller, 1998). Tek u trećoj fazi razvoja nazvanoj moralni relativizam (od 8. do 11. godine) djeca smatraju kako su pravila rezultat dogovora koji se može izmijeniti te u toj fazi, procjenjujući moralno postupanje, djeca uzimaju u obzir nečje motive i namjere. Četvrta i posljednja faza jest faza dobrog razumijevanja pravila (11. i 12. godina) u kojoj su djeca zbog razvijene sposobnosti formalnih operacija sposobna stvarati nova, bolja, pravila igre (Piaget, 1965, prema Petrović, 2011).

Piaget je smatrao da moralnim razvojem upravljaju dvije vrste činitelja, unutarnji i okolinski. Od unutarnjih činitelja najznačajnijim drži razvoj kognitivnih sposobnosti i odmicanje od egocentričnog načina mišljenja, što djeci omogućuje gledanje iz različitih kutova pri procjeni moralnosti, odnosno širi se njihov pogled na svijet i djeca postaju prilagodljivija (Vasta, Heith i Miller, 1998). Od vanjskih činitelja Piaget naglašava važnost djetetovih iskustava s drugim ljudima pri prijelazu iz jedne u drugu fazu moralnog razvoja, posebno potencirajući ulogu vršnjaka i roditelja. Najčešće zbog straha, poštovanja ili privrženosti prema roditeljima djeca se slijepo pridržavaju pravila koja smatraju svetima i nepromjenjivima, dok je s vršnjacima za uspostavljanje odnosa nužna suradnja. Piaget je upravo smatrao kako se moral djece razvija u situacijama suradnje s vršnjacima. To omogućava zauzimanje perspektive, odnosno prihvaćanje različitih stajališta, što pokazuje i Piagetova teza kako suradnja među vršnjacima može dijete pomaknuti iz faze egocentrizma (Piaget, 1965, prema Petrović, 2011).

4.1.2. Kohlbergova teorija moralnog razvoja

Kohlbergova teorija moralnog razvoja (1981) razmatra kako pojedinci postupno razvijaju moralno razmišljanje kroz tri različite razine: pretkonvencionalna, konvencionalna i postkonvencionalna, a svaka od njih ima dvije faze koje imaju dvije komponente: društvenu i moralnu. U ranim razinama i fazama, moralno razmišljanje je usmjereno na osobne interese i zadovoljavanje vlastitih potreba. S vremenom osoba prelazi u više razine koje se temelje na apstraktnijim moralnim principima poput očuvanja vrijednosti, dostojanstva i prava svakoga pojedinca. U svojim kasnijim radovima Kohlberg ističe kako malo ljudi dostiže zadnju (šestu) fazu, univerzalna etička pravila, koju nije opazio ni u jednog od svojih ispitanika (Kohlberg i sur., 1983, prema Vasta, Heith i Miller, 1998). No, unatoč tome, on pretpostavlja i postojanje sedme faze koja izlazi iz okvira moralnog razvoja i pripada području religije odnosno vjere.

Kako se adolescencija razvija, religija može igrati ključnu ulogu u podržavanju moralnog razvoja. Religiozni okvir može pružiti osnovu za razumijevanje i internalizaciju moralnih načela. Religiozne zajednice često promiču moralne vrijednosti kao što su ljubav prema bližnjem, samilost, iskrenost i poštovanje, što može poduprijeti razvoj moralnog razmišljanja adolescenata.

4.1.3. Perspektiva moralnosti Carol Gilligan – briga i skrb

Teorija Carol Gilligan drži kako ljudi imaju dva načina razmišljanja i izražavanja u vezi moralnih pitanja (Gilligan, 1982) te da se muškarci i žene mogu razvijati s različitim fokusima moralnog razmišljanja. Gilligan smatra kako postoje dva smjera u kojima se osoba može kretati pri donošenju moralnih odluka. Prvi je odnositi se prema drugima pravedno, a drugi pružiti pomoć osobi kojoj je to potrebno. U svojem radu ona naglašava spolne razlike u terminima tih dviju moralnosti. Dok muškarci često usmjeravaju svoje moralne odluke prema apstraktnim principima pravde, žene više naginju prema brigama za druge i očuvanju međuljudskih odnosa. No, istraživanja koja su te postavke potakla nisu potvrdila tako različit

spolno određen razvoj moralnog rasuđivanja pa iako se sama teorija u pogledu spolnih razlika nije održala, Gilligan je pridonijela shvaćanju morala, ukazujući na brižnost kao sastavnicu (Hren, 2008, prema Petrović, 2011). U kontekstu religije, ova različitost se može manifestirati kroz različite interpretacije religijskih tekstova i praksi. Religioznost adolescenata može biti oblikovana spolom, društvenim očekivanjima i interpretacijama religijskih vrijednosti koje potiču brižnost i suradnju.

Religija pruža adolescentima osjećaj pripadnosti i identiteta unutar svoje religijske zajednice što može pospješiti razumijevanje i internalizaciju moralnih normi koje promiče ta zajednica. Adolescencija je razdoblje intenzivnih promjena i identitetskog istraživanja, a religija može pružiti stabilnost i smisao, pomažući adolescentima da oblikuju svoje moralne osnove.

Uloga religije i religioznosti u socijalnom razvoju adolescenata može biti duboko povezana s teorijama moralnog razvoja kao što su Piagetova, Kohlbergova i Gilliganova teorija. Religija može služiti kao važan okvir kroz koji se oblikuju moralne vrijednosti i razmišljanje adolescenata, pružajući im smjernice za donošenje moralnih odluka i razvoj njihove osobnosti. Ovo kompleksno međudjelovanje može doprinijeti formiranju zrelih i dobro utemeljenih moralnih stavova kod mladih ljudi.

4.2. Vjerski odgoj i njegova povezanost s formiranjem identiteta kod adolescenata

Religiozni odgoj značajan je aspekt procesa socijalizacije djeteta i može imati značajan utjecaj na formiranje identiteta tijekom adolescencije. Religija igra ključnu ulogu u oblikovanju individualnih i kolektivnih identiteta, utječući na uvjerenja, vrijednosti i ponašanja. Ovo poglavlje ima za cilj istražiti odnos između religijskog odgoja i formiranja identiteta adolescenata kojeg smo prethodno već generalno objasnili pod razvojnim zadatkom u socijalizaciji adolescenata. U ovom poglavlju cilj je istaknuti ulogu religije u oblikovanju razvoja identiteta te osvrnuti se na slobodno vrijeme adolescenata čije aktivnosti utječu na vrijednosti koje adolescenti njeguju.

Religiozni odgoj može adolescentima pružiti okvir za istraživanje i razvoj vlastitog identiteta. Ćorić (2003) sugerira da religija može pomoći adolescentima da uspostave svoj osjećaj sebe pružanjem skupa uvjerenja i vrijednosti koje vode njihovo donošenje odluka. Vrijednosti i uvjerenja koja se prenose kroz vjersku socijalizaciju mogu pomoći adolescentima da shvate svijet i pružiti osjećaj svrhe i smjera u njihovim životima.

S druge strane, odsutnost vjerske socijalizacije ili negativno vjersko iskustvo može dovesti do fragmentiranog ili nestabilnog osjećaja sebe. Mandarić (2009) tvrdi da se neki adolescenti mogu osjećati nepovezanima sa svojom obitelji i zajednicom ako ne dijele ista vjerska uvjerenja. Ta nepovezanost može dovesti do osjećaja izolacije i otuđenja, što otežava adolescentima razviti jak osjećaj identiteta.

Religija također može igrati ključnu ulogu u procesu istraživanja identiteta adolescenta. Mandarić (2019) u istraživanju religioznosti među zagrebačkim adolescentima pokazuje da su religiozni adolescenti skloniji biti introspektivniji i kontemplativniji, što im može pomoći u istraživanju identiteta. Vjerojatnije je da će se adolescenti koji su vjerski aktivni uključiti u vjerske prakse kao što su molitva, meditacija i religijsko učenje. Ove aktivnosti pružaju priliku adolescentima da promisle o svojim vrijednostima, uvjerenjima i ciljevima, što može pridonijeti razvoju koherentnog i smislenog identiteta.

Integracija vjerskog i osobnog identiteta može biti izazovan proces za adolescente. Regnerus (2003) tvrdi da vjerske zajednice mogu pružiti poticajno okruženje adolescentima da integriraju svoje vjerske i osobne identitete. Osjećaj zajedništva i pripadnosti koji nude vjerske institucije može pružiti siguran prostor za adolescente da istraže svoj identitet, dobiju podršku i vodstvo.

Vrijednosti adolescenata igraju ključnu ulogu u oblikovanju njihovih stavova, ponašanja i odluka tijekom odrastanja. Dva dominantna tipa vrijednosnih orijentacija koje utječu na adolescenciju su hedonistička i utilitaristička orijentacija. Osim toga, način na koji adolescenti provode svoje slobodno vrijeme također može duboko odražavati njihove vrijednosti i prioritete.

Hedonistička vrijednosna orijentacija naglašava potragu za zadovoljstvom i uživanjem u životu. Prema Arnett, Žukauskienė i Sugimura (2014), adolescencija je razdoblje kada se pojačava sklonost prema hedonizmu, gdje mladi naginju prema iskustvima koja donose trenutačno zadovoljstvo. Hedonistički nastrojeni adolescenti mogu biti skloniji rizičnom ponašanju, jer traže uzbuđenje i trenutačno uživanje bez dubokog promišljanja posljedica. Dittmar (2018) dodaje da materijalizam, koji je povezan s hedonizmom, može također utjecati na način na koji adolescenti troše svoje slobodno vrijeme, birajući aktivnosti koje pružaju trenutačno zadovoljstvo poput kupovine, izlazaka i zabave.

S druge strane, utilitaristička vrijednosna orijentacija temelji se na racionalnom izboru koji se temelji na postizanju koristi i praktičnosti. Meeus i suradnici (2010) ističu da adolescencija može označiti prelazak od hedonističke orijentacije prema utilitarističkoj orijentaciji, gdje se naglasak stavlja na postizanje ciljeva i ostvarenje osobnih ambicija. Utilitaristički orijentirani adolescenti često planiraju svoje aktivnosti i povezuju ih s dugoročnim koristima, kao što su akademski uspjeh ili karijera.

Konstruktivno provođenje slobodnog vremena podrazumijeva odabir aktivnosti koje pridonose osobnom razvoju i dobrobiti. Larson i Richards (1991) istraživali su dosadu među adolescentima i zaključili da konstruktivno provođenje slobodnog vremena može smanjiti dosadu i potencijalno rizično ponašanje. Adolescenti s hedonističkom orijentacijom mogli bi se više usmjeriti na trenutačno zadovoljstvo i zabavu, što može rezultirati manjim angažmanom u konstruktivnim aktivnostima. S druge strane, utilitaristički orijentirani adolescenti vjerojatnije će odabrati aktivnosti koje ih vode prema postizanju dugoročnih ciljeva i razvoju vještina.

Možemo zaključiti kako vrijednosne orijentacije adolescenata, bilo hedonistička ili utilitaristička, imaju značajan utjecaj na način na koji provode svoje slobodno vrijeme i biraju aktivnosti. Hedonistička orijentacija može poticati traženje trenutačnog zadovoljstva, dok utilitaristička orijentacija vodi prema racionalnom odabiru aktivnosti s ciljem postizanja dugoročnih koristi. Razumijevanje ovih razlika pomaže nam bolje se nositi s izazovima adolescencije i podržati mlade ljude u konstruktivnom i uravnoteženom provođenju slobodnog vremena.

5. Religioznost kao zaštitni faktor socijalnog razvoja

Adolescencija je razvojna faza koja oblikuje fizički, kognitivni i emocionalni razvoj pojedinca. To je također vrijeme kada mnogi pojedinci počinju istraživati svoja vjerska i duhovna uvjerenja. Ovo poglavlje raspravlja će o odnosu između religioznosti i pozitivnog razvoja adolescenata, uključujući utjecaj religijskog angažmana na mentalno zdravlje, akademska postignuća i društveni razvoj. Osim toga, isto ćemo povezati s mikrosustavom teorije ekološkog razvoja U. Bronfenbrennera zbog njegovih činitelja, obitelji, škole i Crkve. Nadalje, u ovom poglavlju s prva dva koraka meta-analize prikazat ćemo osam studija koje su istražile religioznost i njezino zaštitno djelovanje te ćemo sa stajališta zaštitnog faktora religioznosti promotriti religioznost kao sastavni dio prevencije rizičnih ponašanja u obitelji i školi.

5.1. Religioznost i psihičko zdravlje adolescenata

Istraživanje je pokazalo da religijska uključenost može imati pozitivan učinak na ishode psihičkog zdravlja među adolescentima. Adolescenti koji češće posjećuju vjerske službe i imaju jača vjerska uvjerenja prijavljuju nižu razinu depresije i anksioznosti (Miller i sur., 2000) pogotovo one osobe s izraženom intrinzičnom religioznošću (Dušanić, 2007 prema Garmaz i Prović, 2021). Religija može pružiti osjećaj svrhe i smisla života, što može pomoći adolescentima da se nose sa stresom i nedaćama (Pargament, 1997). Vjerska uključenost također može pružiti podršku zajednici i društvenoj mreži koja može pomoći adolescentima da razviju osjećaj pripadnosti i povezanosti.

Osim toga, istraživanja (Koenig i sur., 2001, prema Garmaz i Prović, 2021) prikazuju kako se u 80 do 100 posto studija pokazalo da su religiozna vjerovanja i praksa dosljedno povezani s većim životnim zadovoljstvom, ugodnim osjećajima, srećom i drugim pokazateljima dobrobiti. Zanimljivo je kako istraživanja religioznost opisuju u terminu značajnog prediktora zadovoljstva životom. Istraživanja pokazuju čak kako religiozni adolescenti imaju

i bolje zdravstvene nalaze (Vallace, 2005, prema Leutar, 2008), a često ovu činjenicu zanemarujemo. O razlozima istoga bilo bi izazovno istraživati i promišljati.

Već smo spomenuli kako je religijska uključenost povezana s nižim razinama upotrebe supstanci među adolescentima. Adolescenti koji češće posjećuju vjerske službe manje su skloni rizičnom ponašanju poput pijenja, pušenja i upotrebe droga (Wallace Jr. i sur., 2003). Vjerska učenja često promiču zdravo ponašanje i obeshrabruju korištenje supstanci. Vjerske zajednice također mogu pružiti pozitivne uzore i vršnjačke utjecaje koji promiču zdravo ponašanje, što može biti zbog osjećaja svrhe, smisla i zajednice koje religija može pružiti.

Studija Smitha i Dentona (2005) otkrila je da je manje vjerojatno da će religiozni adolescenti doživjeti emocionalni stres, poput osjećaja tuge ili tjeskobe. Dodatno, religijska uključenost povezana je s pozitivnim utjecajem na psihičko zdravlje i sazrijevanje adolescenata jer se kod visoko religioznih adolescenata faktori kao što su: unutarnji konflikti, strah, strepnja, frustracije, psihička trauma i povreda samopoštovanja javljaju u manjoj mjeri (Pajević, Sinanović, Hasanović, 2007). Negativna se energija neutralizira na zdraviji i efikasniji način, čime se u konačnici postiže ispravna percepcija stvarnosti, brža socijalizacija, veća otpornost na frustraciju, veće zadovoljstvo i efikasnije prevladavanje konfliktnih situacija. U tih je adolescenata izraženija i težnja k višim ciljevima te racionalnije raspoređivanje i korištenje psihičke energije.

Religijska uključenost također može poslužiti kao zaštita od negativnih učinaka stresnih životnih događaja. Na primjer, u studiji o odnosima majka - dijete, Pearce i Axinn (1998) otkrili su da je vjerska uključenost povezana s poboljšanom kvalitetom odnosa majka - dijete, osobito u svjetlu stresnih životnih događaja kao što je razvod. To sugerira da religija može pružiti izvor utjehe i podrške u teškim vremenima.

Međutim, valja napomenuti da je odnos između religioznosti i ishoda psihičkog zdravlja složen i višestruk. Dok je velik broj studija pronašao pozitivnu povezanost između religioznosti i ishoda psihičkog zdravlja, druge nisu pronašle nikakvu povezanost ili su čak pronašle negativnu povezanost (Pargament, 1997). Moguće je da priroda vjerske uključenosti, kao što je kvaliteta vjerske zajednice ili osobna uvjerenja pojedinca o kojima

smo već promišljali, mogu igrati ulogu u odnosu između religioznosti i ishoda psihičkog zdravlja.

Općenito, dokazi upućuju na to da religijska uključenost može imati pozitivan učinak na ishode psihičkog zdravlja kod adolescenata, osobito u smislu smanjenja simptoma depresije i tjeskobe i promicanja zdravog ponašanja, što je u kontekstu odgojno-obrazovnih institucija relevantna i važna informacija. Religijska uključenost također može pružiti osjećaj svrhe, smisla i zajednice koji može zaštititi od negativnih učinaka stresa i nedaća s kojima se adolescenti nerijetko susreću. Međutim, zbog određenih kontradikcija, potrebno je više istraživanja kako bi se u potpunosti razumio složen odnos između religioznosti i ishoda psihičkog zdravlja kod adolescenata.

5.2. Religioznost i akademski uspjeh adolescenata

Religijska uključenost također je povezana s akademskim uspjehom među adolescentima. Studija koju je proveo Regnerus (2000) otkrila je da je vjerska uključenost bila pozitivno povezana s akademskim uspjehom, mjereno ocjenama i rezultatima standardiziranih testova. Studija je također otkrila da je vjerska uključenost povezana s višim obrazovnim težnjama i većim povjerenjem u akademske sposobnosti. Vjerske zajednice mogu pružiti potporu akademskim postignućima kroz programe podučavanja, mentorstvo i stipendije. Osim toga, vjerska učenja mogu promicati vrijednost obrazovanja i poticati akademski uspjeh.

Religijska uključenost također može promicati pozitivne karakterne osobine i ponašanja koja su korisna za akademska postignuća. Na primjer, vjerska učenja često naglašavaju važnost discipline, samokontrole i ustrajnosti, što može pridonijeti akademskom uspjehu (Regnerus, 2000). Vjerske zajednice također mogu pružiti pozitivne uzore i vršnjačke utjecaje koji promiču akademska postignuća i uspjeh.

Štoviše, religijska uključenost može pružiti osjećaj svrhe i smisla u životu koji može motivirati adolescente da budu akademski isticani. Studija koju su proveli King i suradnici (2003) ustanovila je da je vjerska uključenost povezana s jačim osjećajem svrhe u životu,

što je zauzvrat bilo pozitivno povezano s akademskim postignućima. Adolescenti koji osjećaju da njihovi životi imaju smisao i svrhu mogu biti više motivirani za akademski uspjeh i mogu biti sposobniji prevladati prepreke i neuspjehe.

Međutim, važno je napomenuti da je odnos između religioznosti i akademskog uspjeha složen i da na njega može utjecati niz čimbenika, kao što su socioekonomski status i uključenost roditelja. Na primjer, studija koju su proveli Rauscher i suradnici (2006) otkrila je da je pozitivna povezanost između vjerske uključenosti i akademskog uspjeha najjača među adolescentima iz obitelji s niskim prihodima. Ovo sugerira da vjerske zajednice mogu biti posebno važni izvori podrške i ohrabrenja za akademski uspjeh među mladima u nepovoljnom položaju.

Zaključno, vjerska uključenost povezana je s akademskim uspjehom među adolescentima. Vjerske zajednice mogu pružiti podršku i resurse za akademski uspjeh, dok vjerska učenja mogu promicati vrijednost obrazovanja i pozitivne karakterne osobine koje pridonose akademskom uspjehu. Osim toga, vjerska uključenost može pružiti osjećaj svrhe i smisla u životu koji motivira adolescente da uspiju u akademskom smislu. Ova tematika također je relevantna za odgojno-obrazovne subjekte jer je akademski uspjeh uvijek jedna od tema o kojoj se u odgojno-obrazovnim okvirima raspravlja, no kao i u prethodnom slučaju povezanosti religijskog angažmana i psihičkog zdravlja i o ovoj tematici potrebno je više istraživanja kako bi se u potpunosti razumio odnos između religioznosti i akademskog uspjeha te kako bi se identificirali mehanizmi putem kojih religijska uključenost promiče akademski uspjeh.

5.3. Religioznost i (pro)socijalno ponašanje adolescenata

Religijska uključenost zbog već spomenutih mnogih blagotvornih učinaka može imati pozitivan utjecaj i na društveni razvoj među adolescentima. Vjerske zajednice pružaju potpurnu mrežu vršnjaka i mentora koji mogu pomoći adolescentima da razviju osjećaj identiteta i pripadnosti. Vjerska učenja često naglašavaju moralne vrijednosti kao što su

suosjećanje, empatija i društvena odgovornost, koje mogu promicati prosocijalno ponašanje i pozitivne društvene odnose. Osim toga, vjerske zajednice mogu pružiti društvenu podršku, osjećaj pripadnosti i prilike za pozitivne društvene interakcije kroz raznovrsne aktivnosti koje nude u sklopu svoga djelovanja. To može pomoći u smanjenju osjećaja usamljenosti, izolacije i društvene isključenosti.

Religijska uključenost povezana je s većim građanskim angažmanom među adolescentima. Adolescenti koji češće posjećuju vjerske službe vjerojatnije će se uključiti u volonterski rad i društveno koristan rad (Smith i Denton, 2005). Vjerske zajednice često pružaju prilike za rad u zajednici i širenje, što može pomoći adolescentima da razviju osjećaj društvene odgovornosti i doprinesu svojim zajednicama.

Religijska angažiranost također može promicati pozitivne obiteljske odnose među adolescentima. Adolescenti koji češće posjećuju vjerske službe prijavljuju veću obiteljsku povezanost i toplinu (Pearce i Axinn, 1998). Vjerska učenja često naglašavaju važnost obitelji i daju smjernice za izgradnju čvrstih obiteljskih odnosa.

Religioznost može igrati važnu ulogu u formiranju samoostvarujuće vrijednosne orijentacije što znači ne samo živjeti pored drugoga, nego i živjeti s drugim te pritom drugoga poštivati i pomagati. Religijska uključenost povezana je s boljim ishodima mentalnog zdravlja, akademskim postignućima i društvenim razvojem. Međutim, odnos između religioznosti i pozitivnog razvoja adolescenata složen je i može ovisiti o različitim individualnim i kontekstualnim faktorima. Buduća bi istraživanja trebala identificirati mehanizme koji leže u osnovi njezinog pozitivnog utjecaja. Nadalje, vjerske zajednice trebale bi nastojati stvoriti poticajna okruženja, primjerena mladima, koja promiču pozitivan razvoj i dobrobit adolescenata.

5.4. Teorija ekološkog razvoja U. Bronfenbrennera

Religioznost, kao ključni aspekt kulture i identiteta, značajan je faktor otpornosti i u kontekstu teorije ekološkog razvoja Urijeja Bronfenbrennera. Ova teorija istražuje kako

različiti okružujući sustavi, poput mikrosustava koji predstavlja okolinski sustav najbliži djetetu (Vasta, Haith i Miller, 2005), utječu na razvoj jedinke. Religioznost, koja često oblikuje i integrira mikrosustav, može pružiti snažan okvir za razvoj otpornosti i adaptaciju adolescenata na izazove.

Kada govorimo o zaštitnim, ali i rizičnim faktorima važno je promatrati ekološke sustave koji okružuju dijete (u ovom slučaju adolescente), a budući da je mikrosustav adolescentima najbliži i s njim je direktno povezan te ima najveći utjecaj na razvoj adolescenata, mikrosustavu ćemo kao takvom posvetiti najviše pozornosti.

Mikrosustav, u Bronfenbrennerovoj teoriji, odnosi se na neposredne i bliske okružujuće utjecaje pojedinca, uključujući obitelj, crkvu, školu ili igralište (Vasta, Haith i Miller, 2005). Religiozna uvjerenja i prakse često su duboko ukorijenjena u ovim mikrosustavima i mogu oblikovati način na koji adolescenti percipiraju i reagiraju na svoje okruženje.

Jedan od načina na koji religioznost može djelovati kao faktor otpornosti jest pružanje smisla i svrhe. Adolescencija je razdoblje tjelesnih, emocionalnih i socijalnih promjena te može biti izazovno i konfuzno. Religiozni mikrosustavi, poput crkvenih zajednica, mogu pružiti stabilnost, podršku i vodstvo u ovim turbulentnim vremenima. Religioznost može ponuditi okvir za razumijevanje vlastite vrijednosti i svrhe te potaknuti razvoj emocionalne otpornosti.

Također, religioznost često promiče društvenu povezanost i osjećaj zajedništva. Zajednička sudjelovanja u vjerskim aktivnostima ili obredima mogu osnažiti veze unutar obitelji, prijateljskih krugova i šire zajednice. Ova podrška iz mikrosustava može pružiti adolescentima snažne socijalne mreže koje su ključne za izgradnju otpornosti.

Nakon mikrosustava, sljedeća razina ekološkog modela je mezosustav koji obuhvaća međusobne odnose mikrosustava, primjerice odnos obitelji i škole, obitelji i crkve i slično. Treći sustav jest egzosustav, socijalni sustav koji može utjecati na adolescente, ali u kojem oni neposredno ne sudjeluju (Vasta, Haith i Miller, 2005). To može biti lokalna vlast koja odlučuje o socijalnoj pomoći obitelji, školsko vijeće koje određuje budžet za potrebe škole, mjesto i zaposlenje roditelja i sl. U ovaj, ali i dio sljedećeg sustava nazvanog makrosustav, možemo uvrstiti institucionalnu podršku koja je dostupna kada je adolescent u potrebi za

istom. Četvrti sustav je makrosustav koji obuhvaća kulturu i subkulturu u kojoj adolescent živi, odnosno najšire aspekte u kojima se adolescent nalazi i razvija (Vasta, Haith i Miller, 2005). Ovaj sustav u sebi integrira vjerovanja, stavove i ideologije kulture pa religioznost i u ovom sustavu ima udjela. Zadnji sustav jest kronosustav koji obuhvaća aspekt vremena (Eret, 2012) odnosno promjene u okolini koje se događaju s vremenom poput selidbe, rastave, smrti, raznih epidemija, ratova i sl.

Međutim, važno je primijetiti da je povezanost između religioznosti i otpornosti kompleksna i može varirati ovisno o individualnim iskustvima. Neki adolescenti mogu doživljavati konflikte između vlastitih vjerskih uvjerenja i okruženja, što može utjecati na razvoj otpornosti. Također, određeni religijski mikrosustavi mogu poticati norme koje su kontraproduktivne za zdravi razvoj.

U konačnici, integracija religioznosti sa sustavima u teoriji ekološkog razvoja U. Bronfenbrennera ukazuje na složene interakcije koje oblikuju otpornost adolescenata. Religioznost može pružiti emocionalnu potporu, osjećaj svrhe i društvenu povezanost unutar obitelji, škole i zajednice. Razumijevanje ove povezanosti pomaže u dubljem sagledavanju kako različiti okružujući faktori utječu na razvoj adolescenata te kako religioznost može djelovati kao faktor otpornosti u tom procesu.

5.5. Analiza istraživanja na temu religioznosti kao zaštitnom faktoru (socijalnog) razvoja

Meta-analiza se odnosi na analizu analiza, odnosno na statističku analizu velike zbirke rezultata iz pojedinih istraživanja sa svrhom integriranja rezultata (Glass, 1976). Ona predstavlja statističku sintezu informacija te donosi zaključak o najboljoj strategiji intervencije na temelju prijašnjih istraživanja (Bartolucci, 2009).

Za potrebe rada napraviti ćemo prva dva koraka meta-analize istraživanja o religioznosti kao zaštitnom faktoru. Prva dva koraka (Ilić, 2009) odnose se na formulaciju problema koji se želi istražiti i pretragu, odnosno sam izbor relevantnih studija bez daljnje statističke obrade

koja podrazumijeva treći i daljnje korake meta-analize. Problem koji želimo analizirati formuliran je u samom naslovu rada, a to je religioznost kao zaštitni faktor socijalnog razvoja adolescenata. Kriteriji za uključivanje istraživanja bili su adolescentna dob, različite zemlje u kojima su provedena istraživanja te različiti vremenski razmaci (od 2008. do 2022. godine), odnosno kako uključivanje recentnih tako i istraživanja starijeg datuma.

Odabrane su studije u nastavku prikazane kronološkim redom. Uključene studije obuhvaćaju istraživanja religioznosti adolescenata u Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, azijsko-američke adolescente, adolescente jugoistočne Španjolske te (inter)nacionalna istraživanja u odabranoj studiji s meta-analizom.

1. Utjecaj religioznosti na samopoimanje adolescenata

<i>Autor/i:</i>	Isić-Imamović, A., 2008.
<i>Uzorak:</i>	N= 140 M=70; Ž=70
<i>Istraživanje:</i>	Mjerni instrumenti: Upitnik religioznosti i skala samopoimanja za adolescente
<i>Rezultati:</i>	Religioznost je statistički značajno povezana sa samopoimanjem adolescenata tj. pridonosi nadilaženju intrapsihičkih konflikata. Vjera u Boga pruža adolescentima životni smisao, snagu i volju za životom, te pomaže u suočavanju sa životnim poteškoćama i udovoljavanju zahtjevima škole.

2. Odnos između duhovnosti i religioznosti na psihološke ishode kod adolescenata i odraslih u nastajanju: meta-analički pregled

<i>Autor/i:</i>	Yonker J., Schnabelrauch C., DeHaan L., 2012.
<i>Uzorak:</i>	N= 66,273

<i>Istraživanje:</i>	Meta-analiza preko 75 studija
<i>Rezultati:</i>	<p>Viša duhovnost/religioznost povezana je s manjom konzumacijom alkohola kod maloljetnika.</p> <p>Viša duhovnost/religioznost povezana je s manjom konzumacijom marihuane i drugih psihoaktivnih tvari.</p> <p>Viša duhovnost/religioznost dovodi do manje konzumacije cigareta kod adolescenata i odraslih u nastajanju.</p> <p>Više razine duhovnosti i religioznosti povezane su sa smanjenim devijantnim ponašanjem.</p> <p>Kod duhovnih/religioznih osoba manje je simptoma depresije.</p> <p>Viša razina duhovnosti/religioznosti povezana je s većim samopoštovanjem i stanjem dobrobiti.</p> <p>Duhovne/religiozne osobe u višoj mjeri pokazuju osobine: susretljivost, savjesnost i otvorenost.</p> <p>Duhovnost/religioznost je povezana s većim raspoloženjem.</p>

3. *Religijski identitet, religijska participacija i psihološko blagostanje azijsko-američkih adolescenata*

<i>Autor/i:</i>	Davis, R. i Kiang, L., 2016.
<i>Uzorak:</i>	<p>N= 180</p> <p>Ž= 60%</p> <p>Dobni raspon od 13 do 18 godina</p>
<i>Istraživanje:</i>	Mjerni instrumenti: upitnik od osam stavki (vjerski identitet) prilagođen iz Multidimensional Inventory of Black Identity, Rosenbergova skala samopoštovanja, Depression-10, The Negative And Positive Affect Scale (NAPAS), The Meaning in Life Questionnaire (MLQ)

<i>Rezultati:</i>	<p>Religiozno gledište značajno je i pozitivno povezano sa samopoštovanjem, pozitivnim afektom, prisutnošću smisla u životu i značajno negativno povezano sa simptomima depresije.</p> <p>Religijska participacija je u značajnoj pozitivnoj korelaciji sa samopoštovanjem, pozitivnim učinkom i prisutnošću smisla u životu, a u negativnoj korelaciji s potragom za smislom života.</p>
-------------------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

4. Religioznost i neke dimenzije psihološke dobrobiti kod mladih

<i>Autor/i:</i>	Klarin M. i Krasick A., 2020.
<i>Uzorak:</i>	<p>N=129</p> <p>M=42; Ž=87</p> <p>Dobni raspon od 18 do 28 godina</p>
<i>Istraživanje:</i>	Mjerni instrumenti: skala zadovoljstva životom, skala smisla života, kratka ljestvica religioznosti i ljestvica slaganja s temeljnim načelima Biblije i Katoličke Crkve.
<i>Rezultati:</i>	<p>Mladi koji se više slažu s temeljnim načelima Biblije i Katoličke Crkve zadovoljniji su životom.</p> <p>Zadovoljstvo životom pozitivno je povezano s procjenom smisla života, religioznošću i slaganjem s temeljnim načelima Katoličke Crkve.</p>

5. Povezanost religioznosti, samopoštovanja i mentalnog zdravlja kod mladih na prijelazu iz adolescencije u odraslu dob

<i>Autor/i:</i>	Galić, A., 2020.
<i>Uzorak:</i>	<p>N= 232</p> <p>M=63; Ž=169</p>

	Dobni raspon od 18 do 29 godina
Istraživanje:	Mjerni instrumenti: upitnik mentalnog zdravlja, inventar odraslosti u nastajanju, upitnik religioznosti, skala samopoštovanja i upitnik sociodemografskih obilježja.
Rezultati:	Više mentalno zdravlje značajno je povezano s višim razinama religioznosti.

6. Religiozno suočavanje u adolescenciji: novi dokazi i značaj

<i>Autor/i:</i>	Torralba J., Oviedo, L. i Canteras M., 2021.
<i>Uzorak:</i>	N= 514 M=53,6% Ž= 46,4% Prosječna dob ispitanika je 17,3 godina.
<i>Istraživanje:</i>	Mjerni se instrument sastoji od ad hoc upitnika o religioznom suočavanju izgrađenog prema standardiziranoj ljestvici RCOPE upitnika prilagođenog španjolskim adolescentima.
<i>Rezultati:</i>	Adolescenti s višim razinama uvjerenja uočavaju blagotvorne učinke vjere i molitve te izvješćuju o pozitivnijoj prilagodbi na poteškoće. Snaga uvjerenja, vjerski običaji i vjerska motivacija faktori su koji pozitivno djeluju na adolescente.

7. Rodne razlike u povezanosti religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja

<i>Autor/i:</i>	Želimorski M., 2022.
<i>Uzorak:</i>	N= 1,444
<i>Istraživanje:</i>	Upitnik s nizom čestica kod kojih se od sudionika istraživanja tražilo da navedu vlastiti stupanj slaganja s određenim antisocijalnim ponašanjima na skali od 1 do 10. Čestice koje su analizirane su: opravdavate li traženje

	državnih beneficija, opravdavate li varanje na porezu, opravdavate li uzimanje lakih droga, opravdavate li uzimanje mita, opravdavate li izbjegavanje plaćanje karata u javnom prijevozu.
<i>Rezultati:</i>	Religioznije osobe manje su sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja. Učestalost pohađanja religijskih obreda negativno je povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja. Učestalost molitve negativno je povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja. Osobna važnost Boga negativno je povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja.

8. Utjecaj krize uzrokovane pandemijom koronavirusa na neke aspekte života, mentalnog zdravlja i vjere adolescenata

<i>Autor/i:</i>	Filipović, A. T., Rihtar, 2022.
<i>Uzorak:</i>	N=857 Dobni raspon od 13 do 19 godina.
<i>Istraživanje:</i>	Upitnik s dvadeset čestica kod kojih se od sudionika istraživanja tražilo da na skali od pet stupnjeva navedu vlastiti stupanj slaganja, odnosno neslaganja s tvrdnjom. Čestice koje su analizirane su: povezanost pozitivnih posljedica pandemije s dobi i religioznošću (važnošću vjere za adolescente) i dobrobiti pandemije za vlastiti život, s obzirom na stupanj samostalnosti i odnose u obitelji.
<i>Rezultati:</i>	Adolescenti su, uz određenu razinu otpornosti, percipirali okolnosti uzrokovane pandemijom kao priliku za osobni rast i razvoj: religioznost im je, malo do umjereno, postala intrinzičnijom (M=2,86), a povećala se učestalost obiteljske molitve (M=2,42). Faktor religioznosti, navode istraživači, pokazao se značajnim u odnosu na rast vjere: religiozniji ispitanici produbili su odnos prema Bogu i vjeri, a obiteljsku koheziju

doživljavaju čvršćom nego prije. Osim toga, pokazali su i viši stupanj samostalnosti.

Ovdje bih još spomenula istraživanje Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Frontline Politea) koje je provedeno početkom 2023. godine na zahtjev Vijeća za prevenciju grada Samobora na uzorku od 735 učenika srednjih škola, ravnomjerno distribuiranih pod dobi i spolu. Rezultati probira o rizičnim ponašanjima i mentalnom zdravlju adolescenata u Samoboru na uzorku od 735 učenika samoborskih srednjih škola ukazuje na dostupnost i učestalu zlorabu alkohola, kanabinoida i automedikaciju, školski apsentizam, vršnjačko i nasilje u vezi te bihevioralne ovisnosti i internalizirana odstupanja na simptomatskoj i(li) razini poremećaja koji su u skladu s nacionalnim prosjekom. Interesantno je da pritom 70 posto ispitanika religioznost (duhovnost) prepoznaje kao važan zaštitni razvojni faktor, međutim radi se o skali koja obuhvaća jednu jedinu česticu (Koliko često posjećuješ religijske ustanove ili sudjeluješ u pastoralnim aktivnostima?). To je najznačajniji od ukupno devet zaštitnih faktora koja su mjerena upitnikom.

Rezultati prikazanih istraživanja ukazuju na pozitivnu povezanost između manifestirane religioznosti i samopoštovanja, raspoloženja, smisla i zadovoljstva životom, odnosno negativnu s rizičnim oblicima (seksualnog i/ili antisocijalnog ponašanja). Osim toga, manje izražavaju depresivnu simptomatologiju i veću prilagodbu na (neizbježne) životne situacije i stresore, što ukazuje da su otporniji i boljeg psihičkog zdravlja. Religioznošću, kao zaštitnim faktorom socioemoconalnog razvoja može se poticati otpornost adolescenata. Na temelju zbira rezultata odabranih istraživanja i u njima analiziranih činjenica nameće se zaključak da je religioznost, zbog utvrđenih dobrobiti, zaštitni faktor u procesu socijalnog razvoja adolescenata i da bi je kao takvu kod adolescenata u procesu odrastanja valjalo podržavati i razvijati.

5.6. Prevencijska strategija i školski preventivni programi

Prevencija (Gordon, 1985) predstavlja mjere koje se provode s ciljem smanjenja rizika pojavljivanja neželjenih događaja u budućnosti, a može biti univerzalna, selektivna i indicirana te obuhvaća različite aktivnosti, politike i intervencije usmjerene na promicanje zdravlja, dobrobiti i sigurnosti. Pod univerzalnom prevencijom, o kojoj će dalje biti riječ, Gordon (1985) aludira na intervencije usmjerene svim skupinama populacije dok selektivna prevencija obuhvaća populaciju u riziku, a pod indiciranom prevencijom indicirane programe za tretman osobe sa složenim problemom.

U procesu univerzalne prevencije, roditelji mogu imati ključnu ulogu kao prvi i najvažniji utemeljitelji vrijednosti, normi i obrazaca ponašanja svoje djece. Njihova se uloga proteže na oblikovanje emocionalnog, socijalnog i moralnog razvoja adolescenata. Kroz obiteljske interakcije, komunikaciju i modeliranje, roditelji imaju priliku utjecati na formiranje pozitivnih vrijednosti i stavova kod svoje djece, no zbog zaposlenosti roditelji dnevno manje vremena provode s djecom pa je odgojna funkcija obitelji prenesena na odgojno-obrazovne institucije ili medije masovne komunikacije.

Američki Nacionalni institut za zlouporabu droga (Drug Abuse Prevention: What Works, 1997, prema Nenadić-Bilan, 2012) donosi sustavan pregled obiteljskih programa prevencije pa među univerzalne obiteljske preventivne programe navodi programe edukacije roditelja, programe roditeljske uključenosti te programe uvježbavanja roditeljskih i obiteljskih vještina.

Roditelji prenose vrijednosti i religiozna uvjerenja svoje obitelji na mlađe generacije. Prema istraživanju Arnetta, Žukauskienėa i Sugimure (2014), obiteljska religioznost često ima snažan utjecaj na adolescentski razvoj. Kroz svakodnevne interakcije, obiteljske obrede i zajedničke molitve, adolescencija ima priliku internalizirati religijske vrijednosti i etičke norme. Ovakvi oblici religiozne socijalizacije mogu djelovati kao zaštitni faktor pomažući adolescentima da razviju moralnu svijest te osjećaj pripadnosti.

Uloga roditelja također se ogleda u usmjeravanju adolescenata prema konstruktivnim aktivnostima tijekom slobodnog vremena. Roditelji mogu pružiti podršku i poticaj za sudjelovanje u raznim izvannastavnim aktivnostima, sportskim klubovima, volontiranju i umjetničkim programima. Kroz ovakve aktivnosti, adolescenti imaju priliku razvijati vještine, interese i društvene veze, što može pozitivno utjecati na njihov emocionalni i socijalni razvoj.

Međutim, uloga roditelja u univerzalnoj prevenciji nije jednostavna i može se suočiti s izazovima zbog konflikata između roditelja i adolescenata, a adolescentska potreba za neovisnošću može dovesti do smanjenog utjecaja roditelja na njihove aktivnosti i izbore. Iako se suočavaju s izazovima, roditeljska angažiranost ima dubok utjecaj na formiranje budućih građana koji će doprinositi funkcioniranju društva.

Uloge roditelja i odgojno-obrazovnih institucija u univerzalnoj prevenciji povezane su i međusobno se dopunjuju. Roditelji mogu surađivati sa školama kako bi podržali preventivne programe svojim angažmanom i tako pružili podršku odgojno-obrazovnim stručnjacima i u konačnici adolescentima.

Škola, kao ključna institucija obrazovanja i društvenog razvoja, igra značajnu ulogu u univerzalnoj prevenciji adolescenata. Njezina uloga proteže se mnogo dalje od običnog prenošenja akademskih znanja - ona ima moć oblikovati stavove, vještine i ponašanja učenika te ih podržavati u njihovom emocionalnom i socijalnom razvoju. U kontekstu univerzalne prevencije, škola ima priliku ojačati školski kurikulum implementirajući različite programe i strategije koje podržavaju adolescente u prevladavanju izazova i razvoju pozitivnih vrijednosti.

Također, škola ima mogućnost provođenja preventivnih programa usmjerenih na razvoj socijalnih i emocionalnih vještina. Ovi programi mogu obuhvaćati teme poput komunikacije, rješavanja konflikata, upravljanja stresom i razvijanja empatije. Larson i Richards (1991) ističu važnost takvih programa u smanjenju dosade i poticanju konstruktivnog provođenja slobodnog vremena. Kroz takve programe, adolescenti stječu alate koji će im pomoći u suočavanju s izazovima adolescencije te promovirati njihovu emocionalnu dobrobit. Kroz

nastavne materijale i radionice, škole pružaju informacije i osvješćuju adolescente o rizicima i posljedicama određenih ponašanja. Ovakvi programi prevencije pomažu adolescentima da donose informirane odluke i razvijaju odgovornost prema sebi i drugima.

U kontekstu univerzalne prevencije adolescenata, školski preventivni programi često obuhvaćaju širok spektar tema, a religioznost bi mogla biti koristan aspekt ovih programa. Uključivanje religioznih elemenata u preventivne programe može pružiti dodatnu dimenziju podrške adolescentima vjernicima u njihovom emocionalnom, moralnom i duhovnom razvoju.

Jedan od načina na koji religioznost može biti integrirana u školske preventivne programe je u nastavi vjeronauka ili uz suglasnost i dogovor učenika i razrednika na satu razrednog odjela kroz radionice i diskusije o vjerskim vrijednostima i etičkim principima. Ovakav pristup omogućio bi adolescentima razmatranje moralnih dilema kroz prizmu vjerskih učenja i promišljanje o tome kako vjera utječe na čovjekove odluke i postupke. Teme poput solidarnosti, suosjećanja i brige za druge mogu se istražiti kroz vjerski kontekst, što doprinosi razvoju emocionalne inteligencije i etičkog razmišljanja. U školskim preventivnim programima, religijski lideri ili stručnjaci za religiozna pitanja mogu biti pozvani kao gosti kako bi pružili uvid u različite vjerske tradicije, obrede i vrijednosti kako bi učenici razumjeli raznolikost vjerskih uvjerenja i praksi te razvijali toleranciju i poštovanje prema drugima.

Religioznost također može biti dio programa koji promiču konstruktivno provođenje slobodnog vremena. Adolescenti mogu biti potaknuti da volontiraju u dobrotvornim akcijama ili sudjeluju u duhovnim aktivnostima koje podržavaju njihov emocionalni i moralni razvoj. Važno je napomenuti da uključivanje religioznosti u školske preventivne programe zahtijeva osjetljiv pristup. Programi trebaju biti otvoreni za sve učenike, bez pritiska ili forsiranja na sudjelovanje. Religioznost može biti vrijedan element školskih preventivnih programa jer integracija vjerskih vrijednosti, običaja i učenja u programe podržava formiranje pozitivnih vrijednosti, etičkog razmišljanja i duhovne dobrobiti mladih ljudi. Kroz ove programe, škole mogu pružiti sveobuhvatan pristup univerzalnoj prevenciji i podršci adolescentima vjernicima u njihovom razvoju.

6. Vjerski odgoj djece u obitelji i školi

U socijalizacijskom hodu djece i adolescenata već smo kao važne čimbenike socijalizacije izdvojili obitelj, odgojne institucije (školu) u kojoj djeca i mladi uz svo znanje koje u njoj usvajaju stječu i socijalnu formaciju te medije i prijateljske skupine. U ovom poglavlju razmotrit ćemo vjerski odgoj djece unutar obiteljske zajednice kao primarne jedinice društvene strukture i unutar školske institucije.

Iako u procesu socijalizacije sudjeluju različite odgojne institucije, Mandarić (2009) navodi kako je ipak obitelj ona koja i dalje zauzima najvažnije mjesto koje nije nadomjestivo u oblikovanju identiteta djeteta te navodi zanimljivu činjenicu, a to je kako će adolescenti (za koje se drži da su često u sukobu s roditeljima i da roditelji ne znaju kako razgovarati i pristupiti djeci adolescentima) koji participiraju u kreativnoj, formativnoj, sportskoj ili kulturnoj skupini biti sposobniji za dijalog i stabilan odnos s roditeljima i općenito s odraslima.

Istraživanje koje je provedeno u šest zagrebačkih osnovnih škola (Čiček, 1995) upućuje na visoku korelaciju između ispitanikova samopoštovanja i obiteljskih odnosa, viša razina samopoštovanja vezana je uz kvalitetnije obiteljske odnose. To potvrđuje i studija (King i Roeser, 2009) koja dokazuje kako religijski i duhovni razvoj unutar obiteljskog konteksta pozitivno utječe na ishode adolescenata kao što su samopoštovanje, samokontrola i prosocijalno ponašanje. Roditelji koji daju prednost vjerskim i duhovnim uvjerenjima i običajima unutar svoje obitelji daju uzor svojoj djeci koja mogu slijediti, a to može doprinijeti razvoju snažnog moralnog kompasa i osjećaja svrhe.

U istraživanju obilježja religioznosti mladih Leutar (2008) u dijelu propitivanja mišljenja o vjerskom odgoju djece dolazi do podatka kako je za čak 68% mladih vjerski odgoj djece nezaobilazna roditeljska obveza, 22% ispitanika smatra da je to roditeljska obveza, ako se može, a najmanje ispitanika misli da je vjerski odgoj nepotreban ili tek zgodan kulturološki običaj – oboje s 5%. Ovaj podatak važan je za odgojno-obrazovne institucije u kontekstu suradnje s obiteljima glede najboljeg interesa i optimalnog razvoja djeteta.

Također veliki je postotak mladih, njih 67% posto, u prethodno spomenutom istraživanju odgovorio da vjeruje da Bog postoji. Uz visok postotak njih koji vjerski odgoj djece smatraju važnim možemo pretpostaviti kako se u velikom broju obitelji vjerski odgoj i prakticira.

Najvažniji dio odnosa religioznosti i djeteta je trajna kakvoća iskustva djeteta s roditeljima (Nikić, 2005) pa ukoliko su roditelji vjernici i žive svoju vjeru na odgovoran i zreo način, onda će na neverbalan način prenijeti svoju vjeru na dijete. Spoznaje o Bogu u razdoblju adolescencije, drži Nikić (2005), ostaju u psihi čovjeka za cijeli život pa je tako moguće da neki u tom razdoblju stvore pozitivnu sliku Boga, dok se u drugih oblikuje negativna slika nemilosrdnog Boga ili onoga koji kažnjava, a takva slika se teško mijenja. Autor smatra da se osobito takva slika Boga razvija u djece koja su odrasla u razorenim obiteljima, ili u onim obiteljima gdje dijete nije upoznalo oca, jer takvo dijete svoju sliku oca prenosi na Boga kao onog koji se ne brine pa su potencijalno takva djeca su sklona raznim problemima u ponašanju.

Roditelji potiču unutarnju motivaciju za dobro ponašanje svoje djece razvijajući u njih dobre navike, roditelji postavljaju temelje moralnom odgoju koji se posebno razvija vježbanjem u stjecanju pozitivnih navika, poticanjem kulture dijaloga i pokretanjem odgojnih procesa koji omogućuju djetetu da raste u slobodi, a upravo su takvi odgojni procesi (Maretić, 2020) temelji za razvijanje vrednota vrlina i kreposti, koji oplemenjuju pojedinca i društvo.

Nakon obitelji, škola je najvažnija institucija odgoja i mjesto u kojem djeca stječu osobnu i socijalnu formaciju kroz različite školske procese kao što su nastava, izvannastavne aktivnosti i mnogobrojne interakcije s vršnjacima. Kroz školu društvo kod djece razvija društveno poželjne osobine te nastoji spriječiti razvoj osobina koje su nepoželjne, dok se sadržajem nastave učenicima prenosi određeni pogled na svijet i društvo (Kralj, 2022).

Nije rijedak slučaj da vjerske zajednice, u svijetu i Hrvatskoj, sudjeluju u odgojno-obrazovnim procesima osnivajući razne odgojno-obrazovne institucije poput vrtića, škola, učilišta i učeničkih domova. U Hrvatskoj se (Bratić, 2022) iz državnog proračuna financira 30 obrazovnih institucija čiji su osnivači vjerske zajednice dok je prema podacima Državnog zavoda za statistiku (Državni zavod za statistiku RH, prema Bratić, 2022) u prošloj godini u

Hrvatskoj od strane vjerskih zajednica osnovano 59 vrtića. Iako bi bilo zanimljivo promatrati ovakve škole u odnosu na javne, u radu ćemo se orijentirati na izvođenje religijske nastave u sustavu javnih škola stavljajući naglasak na kontekst našega društva i konkretno na predmet Vjeronauka u školama u Republici Hrvatskoj. Također, naglasak ćemo jednim dijelom staviti na suodnos Vjeronauka s drugim nastavnim predmetima budući da s mnogima od njih Vjeronauk dijeli sadržajne i odgojne poveznice, a konkretno ćemo se osvrnuti na povezanost Vjeronauka s međupredmetnim temama Osobni i socijalni razvoj te Zdravlje.

6.1. (Konfesionalni) Vjeronauk kao nastavni predmet

Religijski, odnosno vjerski odgoj učenika u javnoj školi predstavlja jedno od najzahtjevnijih pedagoško-didaktičkih pitanja suvremene škole neovisno o modelima njegove realizacije, bilo da se radi o konfesionalnom ili nekonfesionalnom modelu (Jackson, 2014, prema Rukavina Kovačević, 2018). Izvođenje religijske nastave u sustavu javnog odgoja problematizira se od njezina uvođenja iako temeljne smjernice na međunarodnoj razini ukazuju na to kako je poučavanje religije/a u javnoj školi potrebno i korisno u vidu razvoja međureligijske i interkulturalne svijesti kod učenika te kako bi se imala cjelovita vizija suvremenih društava u njihovom najdubljem identitetu (Dinham, 2015, prema Rukavina Kovačević, 2018). Stoga Vijeće Europe ustraje na važnosti međukulturalnog razumijevanja religijske dimenzije europskog identiteta ističući da je škola dužna osigurati opismenjavanje učenika u religijskom simboličnom jeziku tako da svaki učenik ima mogućnost spoznaje uloge religije u povijesti, kulturi i životu (Jackson, 2014; 2015, prema Rukavina Kovačević, 2018). S obzirom na europske smjernice možemo reći kako je vjeronauk školski predmet od nacionalne važnosti koji pridonosi cjelovitom odgoju i obrazovanju mladih naraštaja i na koji oni imaju potpuno pravo te *ako bi hrvatska škola isključivala religioznu dimenziju, koja je bitno konstitutivna svakome čovjeku i kao takva čini čovjeka još više čovjekom i prema tome ima središnju ulogu u čovjekovu životu, ne bi poštivala svoje učenike* (Šimunović, 2011, prema Šimunović, 2018: 16-17).

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz popisa stanovništva 2021. godine u Republici Hrvatskoj je najviše rasprostranjena katolička vjera. U postotcima to iznosi 78,97% pa ćemo stoga pisati o vjeronauku koji je dominantan u našim školama i koji ima konfesionalni predznak, a to je katolički vjeronauk. Iako u zadnje vrijeme svjedočimo, a kako i mediji prenose (<https://ezadar.net.hr/dogadaji/4180520/vjeronauk-najmanje-pohadjaju-istarski-ucenici/>), broj učenika na katoličkom vjeronauku značajno je pao, ali se i bitno razlikuje od županije do županije. Tako katolički vjeronauk najviše (više od 90% učenika) pohađaju učenici u Splitsko-dalmatinskoj, Dubrovačko-neretvanskoj, Brodsko-posavskoj i Vukovarsko-srijemskoj, a najmanje u Istarskoj županiji. Razlog ove razlike može ležati u dobi podjeljivanja sakramenata koju određuje biskupska konferencija u određenoj biskupiji odnosno županiji. Naime, nije moguće pohađati župnu katehezu bez pohađanja vjeronauka u školi jer se vjeronauk smatra interpretacijskim ključem za razumijevanje i dublje osobno sazrijevanje u vjeri koje se događa u župnoj katehezi (Pavlović 1999, prema Rukavina Kovačević, 2017), a čije je pohađanje nužno za dobivanje sakramenata. Tako se dob za sakrament potvrde (krizme) razlikuje među biskupijama/ županijama i ako učenici žele pristupiti sakramentu potvrde moraju pohađati nastavu vjeronauka i tako ulaze u navedene postotke. Osim toga, iako se još uvijek velika većina državljana i stanovnika Republike Hrvatske deklarira katolicima, Šimunović (2017) naglašava kako to odmah ne znači da su i svi praktični vjernici okrenuti vjerskim sadržajima i provođenju vjerskoga života unutar obitelji, što također možemo povezati s padom broja učenika na katoličkom vjeronauku.

Uvođenjem vjeronauka od školske godine 1991./1992. Katolička Crkva dobila je mogućnost definirati sadržaj i način podučavanja vjeronauka, ali i da osposobi učitelje za izvođenje nastave. Važna je informacija da je zakonski okvir vjeronauku u školama bio donesen tek 1996. godine kada je potpisan Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture, a na temelju kojeg je 1999. godine sklopljen i Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije o katoličkom vjeronauku u javnim školama i vjerskom odgoju u javnim predškolskim ustanovama (Ančić i Puhovski, 2011).

Spomenuti Ugovor u članku 1 navodi: *Republika Hrvatska, u svjetlu načela o vjerskoj slobodi, poštuje temeljno pravo roditelja na vjerski odgoj djece te se obvezuje da će, u sklopu školskoga plana i programa i u skladu s voljom roditelja ili skrbnika, jamčiti nastavu katoličkoga vjeronauka u svim javnim osnovnim i srednjim školama i u predškolskim ustanovama, kao obveznoga predmeta za one koji ga izaberu, pod istim uvjetima pod kojima se izvodi nastava ostalih obveznih predmeta.*

Tekst Ugovora jasno kaže da je vjeronauk izborni predmet, no iz Ureda za vjeronauk u školi Zagrebačke nadbiskupije urednici upozoravaju kako njegova izbornost nije jednaka izbornosti drugih izbornih predmeta jer se ta izbornost ne odnosi na školu, nego na roditelje i učenike. Nadalje, navode kako škola ne može ne ponuditi vjeronauk kao izborni predmet te isto tako, nastavu vjeronauka mora izvoditi pod istim uvjetima pod kojima se izvodi nastava svih drugih obveznih predmeta.

Razum (2017) navodi kako hrvatsko društvo možda nije u tolikoj mjeri obilježeno multireligioznošću u odnosu na druge europske zemlje, ali isto tako da je neupitna činjenica kako i u hrvatskim vjeronaučnim razredima susrećemo veliku heterogenost religioznih stavova i uvjerenja, životnih stilova i usmjerenja. Ističe da je vjeronauk pozvan postati dijaloška radionica, isključujući svaki oblik nametanja i prisiljavanja, a u kojoj dolazi do izražaja uvažavanje, poštivanje i zajedničko traženje.

Među načelima školskog vjeronauka u Planu i programu katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi (1998) stoji *ekumenska i dijaloška otvorenost vjeronauka* gdje se navodi kako vjeronauk, između ostalog, donosi objektivne spoznaje o drugim religijama, kako se one same shvaćaju, što o sebi uče, općeljudske i opće-religiozne vrednote prisutne u njima, pri čemu ima i zadaću tumačiti, u duhu kršćanske poruke i tradicije, temeljne vrijednosti naše kulture i civilizacije kao što su ljudska prava, autonomija, sloboda i dostojanstvo ljudske osobe. Stoga je cilj vjeronauka upoznavanje katoličke vjere na informativno-spoznajnoj, doživljajnoj i djelatnoj razini radi postignuća zrelosti kršćanske vjere i postignuća cjelovitoga općeljudskoga i vjerskoga odgoja učenika koji žive u svojem religioznom i crkvenom, kulturnom i društvenom prostoru (Plan i program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi, 1998).

Razum (2004) navodi kako vjeronaučna nastava primjenjuje različite metodičke pristupe poput interpretacijsko-analitičkog, problemsko-stvaralačkog, meditativno-stvaralačkog, korelacijsko-integracijskog, heurističkog ili predavačkog koji se mogu primjenjivati u različitim vjeronaučnim gledištima, a metodički pristupi u nastavi vjeronauka imaju u vidu područja četiriju čimbenika: riječ, odnos, djelovanje te simboličko-slavljenički aspekt. Riječ je ona koja na osobit način, kako u Planu i programu (1998) stoji, pridonosi ostvarivanju spoznajne dimenzije u nastavnom procesu te se odnosi na navještaj, pripovijest, izlaganje, poučavanje, diskusiju, izražavanje i dramatizaciju. Odnos označuje uzajamne osjećajne i druge aspekte autentičnih međusobnih odnosa, koji obuhvaćaju djelovanje, izražavanje, dinamiku skupine, suživot, prijateljstvo itd. dok djelovanje označuje osobno i društveno zalaganje te svjedočenje, a slavljenički čin uključuje simboličke radnje, molitvu, igru, pjesmu, ples, izražavanje tijelom i drugo.

Uvođenje katoličkog vjeronauka u sustav javnih škola, tvrdi Rukavina Kovačević (2018), višestruko je utemeljeno: antropološko-pedagoški, eklezijalno-teološki, povijesno-društveno-kulturno te vrijednosno i pravno (HBK, 2003; 2009; 2014, prema Rukavina Kovačević, 2018). Tako je u domeni ciljeva katoličkog vjeronauka istraživanje pokazalo da vjeronauk značajno doprinosi ostvarivanju potreba i zadaća škole te kako je kompatibilan s odgojno-obrazovnim ciljevima suvremene javne škole u Republici Hrvatskoj (NOK, 2011, prema Rukavina Kovačević. 2018). Ovdje se, ukazuje autorica, misli na one ciljeve koji primarno proizlaze iz antropološko-pedagoške, društvenokulturne i vrijednosne opravdanosti katoličkog vjeronauka u javnoj školi, a to su: *prenošenje kršćanske kulture i kršćanskih vrijednosti u školi, stjecanje religijskog znanja, humanizacija društva i pojedinca, formiranje kritičkog mišljenja učenika u području religije i religioznosti, upoznavanje i poštivanje tuđeg religijskog i kulturnog identiteta i rušenje predrasuda o drugima i drugačijima, stjecanje religijskih kompetencija koje su potrebne za život u multireligioznom i multikulturalnom svijetu, osposobljenost za angažirano i kritičko djelovanje u društvu.* (Rukavina Kovačević, 2018: 337).

Vjeronaučni sadržaji su kompleksni i povezani gotovo sa svim područjima znanja (Razum, 2018) te time vjeronauk za učenike postaje važan interpretacijski ključ za razumijevanje

religijskih sadržaja, ali i razumijevanje cjelokupne stvarnosti. O povezanosti vjeronauka s drugim nastavnim predmetima pisat ćemo u sljedećim poglavljima.

6.2. Suodnos Vjeronauka s drugim nastavnim predmetima

Vjeronauk se nalazi u društveno-humanističkom području kurikulumu čime se zasigurno sadržajno i vrijednosno nadopunjuje i povezuje s ostalim predmetima u tom području koje stavljaju čovjeka u središte. Tako vjeronauk u kombinaciji s ostalim predmetima može pružati različite perspektive u obradi jedne teme, što je važno za razvijanje kritičkog mišljenja i stvaranja cjelovitijeg uvida u određenu problematiku.

U kurikulumu Katoličkog vjeronauka za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019) navedeno je kako Katolički vjeronauk ostvaruje međupredmetnu povezanost s različitim nastavnim predmetima, osobito sa sadržajima hrvatskoga jezika i književnosti, kao i likovnog, glazbenog, povijesti, zemljopisa i drugih područja odgoja i obrazovanja. Takva interdisciplinarna isprepletenost pridonosi cjelovitom odgoju učenika i razvoju njihovih kompetencija, osobito njihove osobne izgradnje, individualne i društvene odgovornosti te građanskih kompetencija, dajući vlastiti prilog poticanju motivacije i aktivne suradnje te razvoju kritičkoga i stvaralačkoga mišljenja.

Školski vjeronauk u interdisciplinarnom dijalogu s drugim nastavnim školskim predmetima, odnosno o raspravi o temeljnim čovjekovim iskustvima, s posebnim naglaskom na učenju o svijetu, o povijesti, o temelju etičkih vrijednosti, o odnosu prema prirodi i doprinosu vjere kulturi, jača, razvija i upotpunjuje djelovanje škole (Šimunović, 2011, prema Šimunović, 2018).

U sklopu istraživanja o proučavanju školsko-pedagoškog identiteta katoličkog vjeronauka u javnoj školi, Rukavina Kovačević (2018) je ispitala mjeru u kojoj se ostvaruje međupredmetna korelacija katoličkog vjeronauka u javnoj školi, s ciljem propitivanja integrativne povezanosti vjeronaučnih sadržaja s ostalim odgojno-obrazovnim sadržajima

unutar različitih odgojno-obrazovnih područja osnovnoškolskog i srednjoškolskoga obrazovanja.

U procjeni međupredmetne suradnje katoličkog vjeronauka u javnoj školi praktičari ocjenjuju vrlo dobrim (4) i odličnim (5) korelaciju katoličkog vjeronauka s umjetničkim i jezično-komunikacijskim odgojno-obrazovnim područjem. Nadalje, ocjenu odličan (5) i vrlo dobar (4) dobila je i korelacija s društveno-humanističkim odgojno-obrazovnim područjem u koje ulazi, kako smo već spomenuli, i sam vjeronauk. Nedovoljno (1) i dovoljno (2) procijenjena je korelacija katoličkog vjeronauka s matematičkim i prirodoslovnim odgojno-obrazovnim područjem. Za preostala dva odgojno-obrazovna područja – tehničko i informatičko i tjelesno i zdravstveno je 10 od ukupno 17 praktičara ocijenilo korelaciju katoličkog vjeronauka s ova dva odgojno-obrazovna područja nedovoljnim (1) i dovoljnim (2).

Prema dobivenim podacima, zaključuje Rukavina Kovačević (2018), katolički vjeronauk najviše korelira s tri odgojno-obrazovna područja: umjetničkim, jezično-komunikacijskim i društveno-humanističkim, dok je međupredmetna korelacija s drugim odgojno-obrazovnim područjima, napose s predmetima iz skupine STEM područja procijenjena kao nedovoljna (1) ili dovoljna (2).

Iako su tijekom izrade nacionalnih kurikuluma obrazovne politike u RH načelu korelacije dale veliku pozornost i prostor u poglavlju svih kurikuluma o samoj primjeni načela korelacije u odgojno-obrazovnom procesu, smatra Barudžija (2023), moglo bi se navesti puno izazova što jednim dijelom potvrđuju nalazi prethodno spomenutog istraživanja. Ćorluka (2023) drži kako je u nastavi Katoličkog vjeronauka najvažnija spremnost i priprema vjeroučitelja, ali i kako se nastavnici svih predmeta trebaju usmjeriti na timski rad i međusobno uvažavanje na taj način poštujući dostojanstvo svakog predmeta. Odgojno-obrazovni subjekti trebali bi poticati dijalošku kompetenciju u nastavi pomažući i razumijevajući druge i uspješno se ponašajući u susretu s drugima.

Katolički vjeronauk korelira s drugim odgojno-obrazovnim područjima, međupredmetnim temama i ostalim nastavnim predmetima budući da s njima ima sadržajne i odgojne

poveznice; primjerice u dijelovima kurikuluma koji su orijentirani na antropološke teme koje su u fokusu interesa adolescenata, poput prijateljstva ili ljudske seksualnosti, ali i tema vrlo važnih za osobni i društveni rast koje obrađene na različite načine i kroz različite perspektive daju cjelovitiji pogled na izučavanu temu. O tome svjedoče i brojni obrazovni ishodi koji doprinose socijalizaciji i personalizaciji adolescenata, poput: objasniti povezanost načina života i životnih ciljeva s pitanjem smisla života; protumačiti biološku, psihološku i društvenu uvjetovanost slobode; objasniti ulogu prijateljstva u procesu razvoja osobnosti; navesti čimbenike koji pomažu ostvarenju prijateljstva i one koji ga onemogućuju; uočiti povezanost između adolescentne krize i različitih oblika bjegova od stvarnosti; navesti načine na koje treba čuvati i promicati vlastito i tuđe zdravlje; objasniti uzroke najučestalijih autodestruktivnih ponašanja mladih te prepoznati različite pristupe problemu patnje u suvremenom društvu.

U sljedeća dva potpoglavlja Katolički vjeronauk ćemo povezati s kurikulumom dvije međupredmetne teme, Osobni i socijalni razvoj i Zdravlje.

6.2.1. Međupredmetna tema Osobni i socijalni razvoj

Kurikulum za međupredmetnu temu Osobni i socijalni razvoj donesen je 2019. godine. Kako se u kurikulumu navodi, Osobni i socijalni razvoj tema je koja potiče cjelovit razvoj djece i mladih osoba čija je svrha izgradnja zdrave, kreativne, samopouzdanе, produktivne, proaktivne, zadovoljne i odgovorne osobe sposobne za suradnju i doprinos zajednici. Tema osigurava uvjete za razvoj osobe koja je sposobna upravljati svojim emocionalnim, mentalnim, duhovnim i tjelesnim potencijalima s osjećajem nade i optimizmom te na društvenoj razini pomaže uspostaviti i održavati zdrave socijalne odnose. Ovu temu nedvojbeno možemo povezati s religioznošću, a onda u skladu s time i s njezinom integracijom u nastavu vjeronauka, zbog nalaza koje smo u radu spominjali, a napose s utvrđenim potencijalom s kojim religija djeluje na mentalno i duhovno zdravlje te s osjećajem nade i optimizma koji se u međupredmetnoj temi spominju.

Među odgojno-obrazovnim ciljevima učenja i poučavanja u kurikulumu se nalaze razvoj slike o sebi, razvoj samopoštovanja i samopouzdanja te prepoznavanje, prihvaćanje i upravljanje svojim emocijama i ponašanjem. Također, razvoj socijalnih i komunikacijskih vještina, suradnje i timskog rada te razvoj odgovornog ponašanja prema sebi i drugima u zajednici. Sa svim ovim ciljevima možemo povezati i dati značenje vjerskom odgoju zbog u radu navedenih saznanja kako religioznost osobe (djece i adolescenata) prožima sve nabrojane aspekte.

Čitajući kurikulum ove međupredmetne teme koja sugerira holistički pristup, uviđamo paralelu između međupredmetne teme Osobni i socijalni razvoj i nastave Vjeronauka zbog cjelovitog i skladnog općeljudskog odgoja. Dobiveni rezultati istraživanja koja smo u ovom radu spominjali predstavljaju značajne znanstvene spoznaje u domeni vjerskog odgoja, ali time i pedagogije zbog toga što, u praktičnom smislu, rezultati istraživanja mogu pružiti smjernice u pedagoškom radu s mladima.

Ova međupredmetna tema kroz svoja odgojno-obrazovna očekivanja velikim dijelom uvrštena je u kurikulum svih predmeta i mnogobrojnih školskih aktivnosti pa tako i u Vjeronauk, a u kurikulumu je istaknuta poveznica ove s međupredmetnim temama Zdravlje, Građanski odgoj i obrazovanje i Održivi razvoj. O međupredmetnoj temi Zdravlje govorit ćemo u sljedećem podnaslovu.

6.2.2. Međupredmetna tema Zdravlje

Kao i kurikulum međupredmetne teme Osobni i socijalni razvoj, kurikulum međupredmetne teme Zdravlje donesen je 2019. godine. Svrha je učenja i poučavanja međupredmetne teme Zdravlje stjecanje znanja i vještina te razvijanje pozitivnoga stava prema zdravlju i zdravom načinu života kako bi se omogućilo postizanje poželjnih tjelesnih, duševnih i društvenih potencijala učenika te osposobljavanje učenika da sami preuzmu brigu o svojem zdravlju.

Zdravlje je sa svim svojim sastavnicama ključna odrednica kvalitete života svakog pojedinca, ali i uže i šire društvene zajednice. Među odgojno-obrazovne ciljeve međupredmetne teme

Zdravlje svrstava se prepoznavanje i pravilan izbor zdravih životnih navike i ponašanja te izbjegavanje navika i ponašanja štetnih za zdravlje i sigurnost. Pristup temi je holistički te obuhvaća očuvanje zdravlja i kvalitete života, humane odnose među ljudima, prihvaćanje i uvažavanje različitosti, pomaganje potrebitima, prevenciju rizičnih i nasilničkih ponašanja te kulturu društvene komunikacije. Domene (tematske cjeline) u organizaciji kurikuluma međupredmetne teme Zdravlje su tjelesno zdravlje, mentalno i socijalno zdravlje te pomoć i samopomoć.

U domeni tjelesnog zdravlja naglašava se važnost brige o reproduktivnom zdravlju i važnost odgovornoga spolnoga ponašanja. Ova domena povezana je s kurikulumom vjeronauka kada se radi o temama spolnosti te temama mladih i spolnog ponašanja. Što se domene mentalnog i socijalnog zdravlja tiče, ona je s kurikulumom Vjeronauka povezana u temama koje se tiču razlikovanja primjerenog od neprimjerenoga ponašanja te razlikovanja prijateljskih odnosa od onih koji to nisu. Također povezanost se očituje i u temi prepoznavanja nasilničkih oblika ponašanja u stvarnome i virtualnome svijetu i temi komunikacijskih vještina. U domeni pomoć i samopomoć poveznica je u postupcima pružanja prve pomoći.

Činjenice o pozitivnom djelovanju religioznosti na sliku adolescenata o sebi i njene pojedine dimenzije (tjelesni self, emocionalni self, školski self, self budućnosti i socijalni self) koje smo u radu već spominjali od velikog su značaja za odgajatelje mladih, jer ukazuje da se putem internalizacije vjerskih principa i stavova potiče njihov pozitivan rast i razvoj te učinkovito djeluje na neadekvatno emocionalno reagiranje i devijantno ponašanje. Budući da je današnje društvo suočeno s velikim brojem problema, koji su posljedica duhovne i moralno-etičke degradacije čovjeka, religijski odgoj je od velikog značaja jer se takve društvene okolnosti osobito negativno odražavaju na mentalno zdravlje mladih.

7. Vjerske institucije i zajednica kao dio mikrosustava ekološkog razvoja

Vjerske su institucije i zajednica stoljećima bile značajan dio ljudske civilizacije. Religija ima važnu ulogu u oblikovanju života pojedinaca i zajednica, pružajući podršku i vodstvo ljudima u vremenima potrebe. Potpora vjerskih institucija i zajednice u vrijeme adolescencije može imati dubok utjecaj na socijalni razvoj adolescenata. Ovo poglavlje istražuje prilike i izazove koje vjerske institucije i zajednica pružaju kao sustave podrške adolescentima.

7.1. Podrška vjerskih institucija adolescentima

Jedna od primarnih prilika za podršku vjerske institucije adolescentima je osiguranje sigurnog i toplog okruženja koje podržava i prihvaća. Vjerske institucije i zajednica pružaju prostor adolescentima da istražuju svoja uvjerenja, vrijednosti i identitet te pružaju prilike za mentorstvo, vodstvo i podršku u sklopu aktivnosti koje organiziraju u svome radu. Za primjer možemo uzeti slobodnovremenske aktivnosti koje organiziraju svećenici salezijanci u oratorijima diljem svijeta, ali i u Republici Hrvatskoj. Kajinić (2022) navodi da oratorij u svakom mladom čovjeku nalazi mrvicu dobra koja postaje kruh koji hrani druge i prepoznaje probleme, težnje i snove mladih pomažući im u njihovu ostvarenju, da pomaže mladima doživjeti iskustvo obiteljske topline koja mnogima nedostaje, osigurava im prostor, dvorište u kojem mogu iskazati svoju životnu energiju i želju za srećom i prijateljstvom. Također, Kajinić (2020) kazuje kako je oratorij mjesto gdje jedni podučavaju, drugi poslužuju kavu i palačinke, treći rade s djecom, četvrti se bave sportom, a peti kreativnim radom.

Konkretno u kontekstu našega društva, vjerske institucije Crkve podršku vjernicima različitih životnih dobi pružaju kroz župne kateheze, odnosno župne vjeronauke. Školski vjeronauk je onaj koji naglašava kognitivno-doktrinarni, informativni i religiozno-kulturalni aspekt, dok župna kateheza ističe primarno iskustveno-vjernički aspekt (Šimunović, 2018), a čija je glavna svrha što cjelovitije i što dublje uvođenje u osobno iskustvo vjere, koje se

najdjelotvornije uči, živi i slavi u vjerničkoj zajednici (HBK, 1998, prema Šimunović, 2018). Kao primjer dobre kateheze za adolescente u Zagrebu možemo izdvojiti „Duhovno-duhovite večeri“ koje se tijekom akademske godine odvijaju jednom tjedno u Bazilici sv. Antuna Padovanskog, a čiji odaziv nerijetko premaši brojku od 1000 mladih koji, za medije piše Balog (2023), dolaze pronaći mir, koji imaju pitanja o vjeri i žele kroz druženje i slavljenje Boga produbiti svoju vjeru.

Vjerske institucije i zajednica mogu pružiti prilike za pozitivnu društvenu interakciju s vršnjacima koji dijele slične vrijednosti i uvjerenja, što može pridonijeti razvoju snažnog osjećaja zajednice i pripadnosti. Ovi programi mogu pomoći adolescentima da razviju vještine kao što su timski rad, komunikacija i rješavanje problema, što im može biti dragocjeno u osobnom i profesionalnom životu.

Vjerske institucije i zajednice također mogu pružiti podršku adolescentima i njihovim obiteljima u vremenima stresa i poteškoća. Mnoge vjerske organizacije nude usluge savjetovanja, grupe podrške i druge resurse koji mogu pomoći adolescentima i njihovim obiteljima da se snađu u teškim situacijama. Na primjer, vjerske organizacije mogu pružiti podršku adolescentima koji se bore s problemima mentalnog zdravlja, zlouporabom supstanci ili obiteljskim sukobima.

Općenito, vjerske institucije i zajednice mogu pružiti niz prilika adolescentima da razviju odnose podrške, uključe se u značajne aktivnosti i pristupe resursima i podršci. Poticanjem osjećaja zajedništva i promicanjem pozitivnih vrijednosti i ponašanja, vjerske institucije i zajednice mogu odigrati važnu ulogu u promicanju zdravog razvoja adolescenata.

7.2. Izazovi vjerskih institucija u pružanju podrške

Unatoč mogućnostima koje vjerske institucije i zajednice nude, postoje i izazovi. Jedan od izazova je mogućnost isključivanja i marginalizacije pojedinaca koji se ne pridržavaju dominantnih vjerskih ili kulturnih normi unutar određene zajednice te konfesionalna zatvorenost. Ovo može biti posebno izazovno za adolescente koji istražuju svoj identitet i

možda se ne pridržavaju određenih normi. Osim toga, mogu postojati izazovi povezani s dogmatskom prirodom nekih vjerskih institucija i zajednica, što može ugušiti kritičko razmišljanje i intelektualno istraživanje. Zbog toga je ovo osjetljivo tlo i ponekad su potrebne intervencije roditelja, savjetovatelja, učitelja, psihologa, pedagoga kako bi adolescentu pružili potporu na njegovu putu. Potonje ukazuje na potrebu partnerstva i suradnje između vjersko-odgojnih čimbenika: Crkve, škole i obitelji u procesu odgoja i prenošenja vjere, a koja, tvrdi Šimunović (2018), nije zadovoljavajuća.

Adolescenti koji se iz različitih razloga osjećaju isključenima iz vjerskih zajednica ili institucija možda se neće osjećati ugodno tražeći podršku od njih, što može dovesti do društvene izolacije i negativnih utjecaja. Važno je da vjerske institucije stvore okruženje koje je uključivo i prihvaća sve pojedince, te da aktivno dopiru do marginaliziranih zajednica kako bi osigurale da se osjećaju dobrodošli te da prepoznaju jedinstvene izazove s kojima se adolescenti suočavaju i da im pruže podršku prilagođenu njihovim potrebama, što bi osim angažmana teologa (svećenika ili osoba u duhovnim zvanjima) zahtjevalo profile i ostalih odgojno-obrazovnih ili stručnjaka za mentalno zdravlje. Odgovorni za vjersku/župnu zajednicu, ističe Šimunović (2018), trebaju promatrati i shvaćati vidljive znakove vremena te osjećati (ne)dinamiku vjerskoga života vjernika što im može pomoći u stvaranju smislene katehetske ponude vjernicima svih životnih dobi, a napose adolescentne.

Na koncu, postoji potreba da se vjerske institucije ozbiljno posvete pitanjima koja se odnose na zlostavljanje i loše ponašanje unutar njihovih zajednica. To uključuje rješavanje slučajeva seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja, kao i pitanja vezanih uz dinamiku moći i autoritet. Vjerske institucije moraju preuzeti odgovornost za stvaranje sigurnog okruženja za adolescente i pozivanje počinitelja na odgovornost za svoje postupke.

8. Zaključak

Nalazi analiziranih istraživanja u radu sugeriraju da je religioznost značajan faktor koji pomaže adolescentima da se nose s izazovima adolescencije i promiče pozitivne ishode socijalnog razvoja. Pregled literature ukazuje da religioznost služi kao zaštitni faktor promičući pozitivna ponašanja, da pridonosi višem samopoštovanju i stanju dobrobiti, da je povezana sa smanjenim rizičnim ponašanjima kao što je zlouporaba psihoaktivnih tvari te da može pružati smisao, snagu i volju za životom. Svi ovi nalazi važni su za odgojno-obrazovne djelatnike i otvaraju im mogućnosti za jačanje preventivskih strategija usmjerenih na adolescente. Međutim, ne bi samo odgojno-obrazovne institucije, nego bi i vjerske institucije i zajednice trebale osigurati odgovarajuće resurse za podršku potrebama adolescenata.

Iako smo nakon uvida u rezultate istraživanja zaključili kako religiozni adolescenti mogu biti korak ispred s borbama koje adolescencija nosi, ovo je područje koje nije lako istraživati zbog složenosti i subjektivnosti fenomena – kako adolescencije, tako i religioznosti.

Ovaj rad je sumirajući studije koje su istraživale povezanost religioznosti sa socijalnim razvojem u adolescenciji pokazao da manifestirana religioznost adolescentima, osobito ako su praktični vjernici, daje osjećaj svrhe, vrijednosti i moralni kompas, što dovodi do pozitivnih ponašanja, viših akademskih postignuća te nižih razina rizičnih ponašanja adolescenata, a svi ovi dokazi relevantni su zbog holističkog pristupa odgoja u obitelji i u okvirima institucionalnog odgoja i obrazovanja koji su sastavni i važan dio mikrosustava.

Čitajući kurikulum nastave katoličkog Vjeronauka i promatrajući odnos istoga s drugim predmetima i međupredmetnim temama možemo zaključiti kako religijski odgoj ima vrlo važnu ulogu u odgoju mladog čovjeka te se složiti kako je potreba za religijskim odgojem autentična potreba za razumijevanjem i otkrivanjem životnih zadaća i smisla (Imamović, 2010), a uloga je odgojno-obrazovnih djelatnika u tom procesu prepoznavati potencijale kojima raspolažu i pružati im prikladnu podršku. Ovdje smo ga spomenuli s obzirom da je na području RH najrasprostranjeniji, čime ne umanjujemo značaj ostalih konfesija – pravoslavne, protestantskih i islamske – koje su također prisutne u brojnim školama. Osim

toga, propisi im omogućuju da, tamo gdje nije moguće (zbog malog broja učenika, dislociranosti ili drugih organizacijskih razloga) organizirati nastavu konfesionalnog vjeronauka u školi, isti pohađaju u vjerskoj instituciji, a prijepisom na temelju vjerodostojnog dokumenta im se ocjena upisuje u e-Dnevnik i svjedodžbu. Također valja istaknuti da je u odgojno-obrazovnoj praksi vidljiva tendencija osipanja broja učenika nakon završene osnovne škole, kao i to da učenici koji, primjerice, nisu praktični vjernici i nemaju sakramente pohađaju školski vjeronauk, a nekolicina onih koji to jesu upisuju alternativne izborne predmete. Ovo bi pak mogle biti moguće varijable daljnjih istraživanja koje bi nam otkrile moguće razloge i trendove.

Imajući u vidu njegovanje mentalnog, tjelesnog i duhovnog zdravlja djece i mladih možemo primijetiti kako u našem obrazovnom sustavu ima mjesta za unapređenje univerzalnih preventivskih strategija koristeći dobrobiti koje proizlaze iz (zdrave) religioznosti i pružanju pomoć adolescentima u borbama s izazovima adolescencije. U prvom redu bilo bi potrebno raditi na učvršćivanju suradnje škole s vjerskim institucijama, s obitelji, ali i školskog osoblja u samoj školi. Brojne vjerske zajednice i institucije nude raznovrsne sadržaje za konstruktivno provođenje slobodnog vremena djece i adolescenata pa bi škola mogla u tom smjeru poticati suradnju s istima.

Jedan od zadataka odgojno-obrazovnih djelatnika je poboljšavati kvalitetu života djece i mladih ljudi koja ovisi o raznim faktorima. Budući da je religioznost jedan faktor koji može pridonijeti tom procesu, bilo bi dobro dati joj više prostora i ne ostavljati je sa strane držeći je privatnom sferom pojedinca. Škola, obitelj i voditelji vjerskih zajednica trebale bi prepoznavati potrebe mladih odnosno izazove suvremenog društva te u skladu s njima suradnički raditi na prevenciji i skrbi za djecu i adolescente. U sektoru obrazovanja mogle bi se integrirati ili pojačati intervencije poput uključivanja programa koji promiču pozitivne vrijednosti, uz uvažavanje adolescenata koji imaju potrebu za religioznošću koja je bliska emotivnosti te koji traže razvijanje i uvažavanje pozitivnog odnosa (Imamović, 2010) kako bi im se pružila prikladna razvojna podrška.

9. Literatura

1. Allport, G. i Ross, J. (1967) Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5 (4), 432–443.
2. Ančić B. i Puhovski, T. (2011) *Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri. Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
3. Antonovsky, A. (1979) *Healthy Stress and Coping*. San Francisco: Jossey-Bass.
4. Arnett, J. J., Žukauskienė, R., Sugimura, K. (2014) The new life stage of emerging adulthood at ages 18-29 years: Implications for mental health. *The Lancet Psychiatry*, 1(7), 569-576.
5. Bartolucci, A. (2009) Opis i tumačenje metodoloških i statističkih tehnika u meta-analizama. *Biochemia Medica*, 19(2), 127-136.
6. Barudžija, G. (2023) Korelacija i vjeronauk. *Lađa*, 3 (69), 3-7.
7. Boyatzis, C. J., Dollahite, D. C., Marks, L. D. (2006) The family as a context for religious and spiritual development in children and youth. *Family Relations*, 55 (3), str. 318-327.
8. Bratić, V. (2022) Vjerske škole u sustavu proračunskog financiranja republike hrvatske. *Ekonomski pregled*, 73 (1), 3-25.
9. Brlas, S. (2014). *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja: Pomaže li religioznost mentalnom zdravlju mladih*. Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičko-podravske županije.
10. Buljan Flander, G. (2013) Adolescencija - izazovi odrastanja. *Lađa*, 8 (3), 2-6.
11. Buljan Flander, G. i sur. (2021) *Znanost i umjetnost odgoja*. II. Prošireno izdanje. Sveta Nedelja: Geromar.
12. Čiček, K. (1995) Uloga obitelji u samopoimanju adolescenata. *Annual of social work*, 2 (1), 27-40.
13. Črpić, G., i Jukić, J. (1998). Alternativna religioznost. *Bogoslovska smotra*, 68 (4), 589–617.

14. Ćorić, Š. Š. (2003). *Psihologija religioznosti* (dopunjeno izdanje). Jastrebarsko: Naklada Slap.
15. Ćorluka, T. (2023) Korelacija vjeronauka i drugih predmeta. *Lađa*, 3 (69), 8-12.
16. Davis RF., Kiang L. (2016) Religious Identity, Religious Participation, and Psychological Well-Being in Asian American Adolescents. *J Youth Adolescence*, 45(3), 532-546.
17. Dittmar, H. (2018) The psychology of materialism, hedonism, and utilitarianism. *Annual Review of Psychology*, 69, 177-203.
18. Eret, L. (2012) Odgoj i manipulacija: razmatranje kroz razvojnu teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogledi*, 19 (1), 143-161.
19. Filipović, A. T., Rihtar, S. (2022). Utjecaj krize uzrokovane pandemijom koronavirusa na neke aspekte života, mentalnog zdravlja i vjere adolescenata. U: J. Garmaz i A. Šegula (ur.). *Probuditi kreativnost. Izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracija – zbornik radova* (str. 253-269). Split – Ljubljana - Passau: Sveučilišta u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet; Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta; Universität Passau, Lehrstuhl für Religionspädagogik und Didaktik des Religionsunterrichts.
20. Galić, A. (2020) *Povezanost religioznosti, samopoštovanja i mentalnog zdravlja kod mladih na prijelazu iz adolescencije u odraslu dob*. Diplomski rad. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište.
21. Garmaz, J. i Prović, M. (2021) Skrb za samoga sebe i religioznost u formiranju identiteta i zadovoljstva životom kod adolescenata i mladih. *Crkva u svijetu*, 56 (3), 485-506.
22. Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press.
23. Glass GV. (1976) Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5, 3-8.
24. Gordon, RS., (1983) An operational classification of disease prevention. *Public Health Rep.*, 98(2), 107-109.

25. Greblo, Z. (2005) Religioznost, obiteljski čimbenici i zloupotreba droga kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 12 (2), 263-279.
26. Hodžić P. K. (2005) Vjera i mentalno zdravlje - preventivni pristup. U: Jurčić M., Nikić M., Vukušić H., ur. *Vjera i zdravlje*. Zaklada biskup Josip Lang, Zagreb, 111-115.
27. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (2021) Religija. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
28. Hutere N. i Nagy A. (2019) Rizično seksualno ponašanje adolescenata. *Didaskalos*, 3 (3), 137-150.
29. Ilić, I. (2009) Meta-analiza. *Acta Medica Medianae*, 48 (2), 28-31.
30. Ilišin, V. (2003) Mediji u slobodnom vremenu djece i komunikacija o medijskim sadržajima. *Medijska istraživanja*, 9 (2), 9-34.
31. Imamović, A. (2010) Potreba za religioznošću kod mladih. *Znakovi vremena*, 13 (47), 34-45.
32. Isić-Imamović, A. (2008) Utjecaj religioznosti na samopimanje adolescenata. *Didaktički putokaz*, 41.
33. Janeš, M. (2023) Otkriće Marije Montessori u otkriću djeteta. Mjesto vjerskog odgoja u njezinu odgojnu sustavu. *Spectrum*, 56 (1), 34-44.
34. Kajinić, M. (2022) Što je don Boscov oratorij i kako pomaže mladima?. *Salesiana*, Zagreb.
35. King, P. E., Roeser, R. W. (2009) Religion and spirituality in adolescent development. *Handbook of Adolescent Psychology*, 1, 435-478.
36. Klarin, M. i Krasicki, A. (2020) Religioznost i neke dimenzije psihološke dobrobiti kod mladih. *Nova prisutnost*, 18(2), 229-242.
37. Kočila, R. (2017) *Iskustva i perspektive o duhovnosti i prakticiranju vjere osoba s intelektualnim teškoćama*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
38. Koenig H. G. i George L. K. (1998) Depression and physical disability outcomes in depressed medically ill hospitalized older adults. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 6, 230-247.

39. Koenig H. G., McCullough, M. E. i Larson D.B. (2001) *Handbook of Religion and Health*, Oxford University Press, Oxford.
40. Komar, Z. (2007) Mogućnost i opravdanost empirijske evaluacije odnosa vjere i zdravlja. U: Jurčić M., Nikić M., Vukušić H., ur. *Vjera i zdravlje*. Zaklada biskup Josip Lang, Zagreb, 372-388.
41. Kovačević, V., Kadrum G., Malenica, K. (2019) Kvalitativno narativno istraživanje dječje religioznosti u kontekstu pet dimenzija religioznosti. *Bogoslovska smotra*, 89 (4), 885-898.
42. Kralj, J. (2022) Proces socijalizacije u školi. *Varaždinski učitelj*, 5 (9), 55-60.
43. Krause, N. (1995) Religiosity and self-esteem among older adults. *Journal of Gerontology*, 50 (5), 263-246.
44. Larson, R., i Richards, M. H. (1991) Daily companionship in late childhood and early adolescence: Changing developmental contexts. *Child Development*, 62(2), 284–300.
45. Ledić, A. (2014) *Povijest religija*. Sarajevo: Medijski centar Vrhbosanske nadbiskupije.
46. Leutar, Z. (2008) Neke dimenzije religioznosti mladih. *Nova prisutnost*, 6 (3), 397-420.
47. Manadrić, V. (2009). *Mladi - integrirani i(li) marginalizirani*. Zagreb: Glas koncila.
48. Mandarić, V.B., Razum, R., Barić D. (2019) *Religioznost zagrebačkih adolescenata*. Sveučilište u Zagrebu: Katolički bogoslovni fakultet.
49. Maretić, H. (2020) *Utjecaj obiteljskog odgoja i vjere u prevenciji rizičnih ponašanja djece*. Diplomski rad. Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet.
50. Mason, M.J.; Schmidt, C.; Mennis, J. (2012) Dimensions of Religiosity and Access to Religious Social Capital: Correlates with Substance Use among Urban Adolescents. *J. Prim. Prev.*, 33, 229–237.
51. Meadow, M. J. i Kahoe R.D. (1984) *Psychology of Religion*. Harpercollins College Div.
52. Meeus, W., Van de Schoot, R., Keijsers, L., Schwartz, S. J., Branje, S. (2010) On the Progression and Stability of Adolescent Value Orientations: A Longitudinal Study in the United States and the Netherlands. *Developmental Psychology*, 46(5), 1369-1379.

53. Miller, L., Davies, M., Greenwald, S. (2000) Religiosity and substance use and abuse among adolescents in the National Comorbidity Survey. *Journal of Youth and Adolescence*, 29 (6), 749-768.
54. Mohorić, M. (2017) Doprinos vjerskog odgoja cjelovitom razvoju djece rane i predškolske dobi. *Magistra Iadertina*, 12 (1), 59-73.
55. Nenadić-Bilan, D. (2012) Strategije prevencije ovisnosti o drogama. Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru. *Magistra Iadertina*, 7(1), 35-53.
56. Nikić, M. (2000) Uloga oca u stvaranju slike o Bogu. *Obnovljeni život*, 55 (3), 357-371.
57. Nikodem, K. i Zrinščak, S. (2018) Između distancirane crkvenosti i intenzivne osobne religioznosti: religijske promjene u hrvatskom društvu od 1999. do 2018. godine. *Društvena istraživanja*, 28 (3). Filozofski fakultet Zagreb, Pravni fakultet Zagreb, 371-390.
58. Ninčević, M. (2009) Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme. *Odgojne znanosti*, 11(1), 119-141.
59. Pajević I., Sinanović O., Hasanović M. (2007) Religioznost kao faktor psihičke stabilnosti. U: Jurčić M., Nikić M., Vukušić H., ur. *Vjera i zdravlje*. Zaklada biskup Josip Lang, Zagreb, str. 154-160.
60. Pargament, K. I. (1997) *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
61. Pavić, Ž. (2016) *Postmoderno društvo i nevidljiva religioznost*. Osijek: Odjel za kulturologiju sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Matica Hrvatska – ogranak u Osijeku.
62. Pearce, L. D., Axinn, W. G. (1998) The impact of family religious life on the quality of mother-child relations. *American Sociological Review*, 63 (6), 810-828.
63. Petrović, M. (2011) *Moralni razvoj djece*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
64. Prijatelj, E. (2007) Teorija o stupnjevima vjerovanja J. W. Fowlera. *Obnovljeni Život*, 62 (3), 279-293.

65. Rauscher, E. A., Kim, J. H., Jones, L. (2006) The effects of religiosity on adolescent self-control, academic achievement, and risk-taking behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3), 423-431.
66. Razum (2017) Vjeronauk u školi u službi dijaloga i pomirenja. *Bogoslovska smotra*, 87 (3), 553-575.
67. Razum, R. (2004) *Ja sam put: Priručnik za vjeroučitelje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
68. Regnerus, M. D. (2003) Moral communities and adolescent delinquency. *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 256-270.
69. Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske (2021) *Popis stanovništva*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
70. Rukavina Kovačević, K. (2018) *Vrijednosno pedagoški identitet perspektive razvoja konfesionalnoga religijskog odgoja i obrazovanja (katoličkog vjeronauka) u javnoj školi u Republici Hrvatskoj*. Doktorska disertacija. Rijeka: Filozofski fakultet.
71. Schnitker S., Williams E., Medenwaldt J. (2021) Personality and Social Psychology Approaches to Religious and Spiritual Development in Adolescents. *Adolescent Research Review*, 6, 289–307.
72. Shepperd, J. A., Miller, W. A., & Smith, C. T. (2015) Religiousness and aggression in adolescents: The mediating roles of self-control and compassion. *Aggressive behavior*, 41(6), 608–621.
73. Siegel, D.J. (2017) *Oluja u mozgu - Snaga i svrha tinejdžerskog mozga*. Split: Harfa.
74. Smith, C., Denton, M. L. (2005) *Soul searching: The religious and spiritual lives of American teenagers*. Oxford University Press.
75. Smontara, P. (2019) Adolescenti u moderno doba: vrijednosna obzorja, razvoj identiteta i socijalni izazovi. U: Pahljina, B. ur. *Društvo nije zdravo, ali je ozdravljivo*. LOGOS Hrvatska, 70-74.
76. Smontara, P. (2022) *Adolescencija - socijalni razvoj, odnosi s vršnjacima i rizična ponašanja* (nastavni materijali iz kolegija Pedagoška resocijalizacija). Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

77. Spremo M. (2010) Rane trudnoće - posljedice po zdravlje i psihofizički razvoj. U: Stanković, A. ur., *Problemi i rizici maloljetničkih brakova*. Banja Luka: Ombudsman za djecu Republike Srpske, 11-15.
78. Šimunović, J. (2018) Župna kateheza i školski vjeronauk - između očekivanja i stvarnosti. *Riječki teološki časopis*, 15 (1), 5-27.
79. Torralba J., Oviedo, L., Canteras M. (2021) Religious coping in adolescents: new evidence and relevance. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8 (121).
80. Van Cappellen, P., Fredrickson, B. L., Saroglou, V., & Corneille, O. (2017) Religiosity and the motivation for social affiliation. *Personality and individual differences*, 113, 24–31.
81. Vasta R., Haith M., Miller S. (2005) *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
82. Wallace Jr, J. M., & Forman, T. A. (1998) Religion's role in promoting health and reducing risk among American youth. *Health Education & Behavior*, 25(6), 721–741.
83. Wallace Jr., J. M., Brown, T. N., Bachman, J. G., LaVeist, T. A. (2003) The influence of race and religion on abstinence from alcohol, cigarettes and marijuana among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 32(4), 324-327.
84. Yonker J., Schnabelrauch C., DeHaan L. (2012) The relationship between spirituality and religiosity on psychological outcomes in adolescents and emerging adults: a meta-analytic review. *J Adolesc.*, 35(2), 299-314.
85. Želimorski, M. (2022) *Rodne razlike u povezanosti religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Web stranice:

1. Fra Stjepan Brčina: Mladi na susretima pronalaze mir, rađaju se prijateljstva, pa i brakovi (2023) Dostupno na: <https://www.vecernji.hr/zagreb/fra-stjepan-brcina-mladi-na-susretima-pronalaze-mir-radaju-se-prijateljstva-pa-i-brakovi-1694709> [28. rujna 2023.]

2. Kurikulum međupredmetne teme Osobni i socijalni razvoj (2019) Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_153.html [25. lipnja 2023.]
3. Kurikulum međupredmetne teme Zdravlje (2019) Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_212.html [28. rujna 2023.]
4. Kurikulumu Katoličkog vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019) Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_216.html [23. rujna 2023.]
5. Plan i program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi (1998) Dostupno na: https://nku.hbk.hr/wp-content/uploads/2019/06/plan_i_program-OS_sluzbeni.pdf [23. rujna 2023.]
6. Ugovor o katoličkom vjeronauku u javnim školama i vjerskom odgoju u javnim predškolskim ustanovama (1999) Dostupno na: <https://nku.hbk.hr/ugovori/ugovor-o-katolicnom-vjeronauku-u-javnim-skolama-i-vjerskom-odgoju-u-javnim-predskolskim-ustanovama/> [02. kolovoza 2023.]
7. Vjeronauk najmanje pohađaju istarski učenici (2022) Dostupno na: https://ezadar.net.hr/dogadaji/4180520/vjeronauk-najmanje-pohadjaju-istarski-ucenici/?ticker_type=latest_news [28. rujna 2023.]
8. Zagrebačka nadbiskupija. Ured za vjeronauk u školi. Dostupno na: http://www.vjeronauk.hr/pedagosko_didakticki_smjerokazi/pregled/vjeronauk-kao-izborni-predmet/641 [04. kolovoza 2023.]